

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Tomaž Vuk

Pojmovanje TIGR-a pred in po osamosvojitvi Slovenije

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Tomaž Vuk

Mentor: izr. prof. dr. Jernej Pikalo

Pojmovanje TIGR-a pred in po osamosvojitvi Slovenije

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

*Na bregu stojim in v morje strmim:
pod mano srdito valovje
robni ob bregovje;
do neba praši se megleni dim,
v obraz mi brizgajo pene
od skalne stene;
a stena skalna
ostane stalna,
in jaz se na robu ne ganem,
viharju klubujem, ostanem!
Ko v steno valovje usode vihar
ob me se zaganja;
a dub se ponosni ne vklanja:
Ti streti me moreš, potreti nikdar,
usode sovražne besneči vihar!*

(Simon Gregorčič)

Iskreno se zahvaljujem mentorju prof. dr. Jerneju Pikalu za pomoč, nasvete in spodbude pri pisanju diplomskega dela.

Hvala družini: mami Vidi, očetu Radošu in sestri Lari, ki so me ves čas spodbujali in bili v oporo!

Pojmovanje TIGR-a pred in po osamosvojitvi Slovenije

Diplomsko delo se ukvarja s pojmovanjem protifašistične organizacije TIGR pred in po osamosvojitvi Slovenije. Po priključitvi Primorske Italiji ob koncu prve svetovne vojne, je ostala polmilijonska skupnost Slovanov brez nikakršnih pravic. Zato je TIGR vzniknil kot odgovor na raznarodovalno politiko enostrankarskega totalitarnega fašističnega sistema. Ves povojni čas, vse do osamosvojitve Slovenije, je izgledalo, da so bili organizacija TIGR in njeni voditelji postavljeni v družbenopolitičnem življenju na stranski tir. Po osamosvojitvi Slovenije pa se je večkrat slišalo, da je bil TIGR ves povojni čas zamolčan, da se o njem ni ne pisalo ne govorilo. Diplomsko delo obravnava gradivo o TIGR-u, ki je bilo izdano pred letom 1991 in skuša ugotoviti, ali se o TIGR-u res ni namenoma nič govorilo vse do osamosvojitve Slovenije. Poleg gradiva izdanega po letu 1991, se diploma ukvarja s časopisi, knjigami in ostalo literaturo izdano v obdobju 1945-1991. Z umeščanjem časopisnih člankov, in ostale literature izdane v obdobju pred tranzicijo in po osamosvojitvi Slovenije, želi diploma prikazati kakšen je bil odnos do TIGR-a v tem obdobju. Cilj diplomskega dela je, predstaviti pojmovanje in odnos do TIGR-a skozi čas, od njegove ustanovitve pa do današnjih dni.

Ključne besede: Primorska, fašizem, TIGR, antifašizem, osvobodilna gibanja

The perception of TIGR before and after the attainment of the independence of Slovenia

The thesis deals with the perception of the antifascist organization TIGR before and after the attainment of the independence of Slovenia. After the Primorska region had been annexed to Italy, at the end of the First World War, a community of half of a million Slavs lost all their rights. Hence, TIGR arose as the answer to the denationalizing politics of one-party totalitarian fascist regime. During the entire post war period, up until the attainment of the independence of Slovenia, it seemed that the TIGR organization and its leaders were put on a sidetrack of the social and political life. However, after the attainment of the independence of Slovenia it was heard on numerous occasions that TIGR had been concealed during the entire post war period in order to avoid writing and talking about it. The thesis discusses the material on TIGR issued before 1991 and attempts to establish whether TIGR was intentionally suppressed until the Slovenian independence. Beside studying the materials issued after 1991, the paper examines newspapers, books and literature published between 1945 and 1991. The analysis of newspaper articles and other literature published in the period before the transition and after the attainment of independence describes the relation towards TIGR in the aforementioned period. The aim of this paper is to present the perception of TIGR and the relation towards it through time, from its establishment to this day.

Key words: the Primorska region, fascism, TIGR, anti-fascism, liberation movements

KAZALO

SEZNAM KRATIC	6
1 UVOD	8
1.1 Metodologija in hipoteze	10
2 ZGODOVINSKI OKVIR	11
2.1 Priključitev Primorske Italiji	11
2.2 Represije	12
2.2.1 Duhovščina	13
2.2.2 »Legalizirane« represije	16
2.2.2.1 Nezaupnica ali diffida	16
2.2.2.2 Opomin ali ammonizione	16
2.2.2.3 Konfinacija ali internacija	16
2.2.3 Fašistične organizacije	17
2.2.4 Društva, narodni stranki	18
3 UPOR med 1920 in 1939	21
3.1 ORJUNA	21
3.2 TIGR	22
3.2.1 Ustanovitev	22
3.2.2 Delovanje do prvega tržaškega procesa	24
3.2.3 Prvi tržaški proces	26
3.2.4 Reorganizacija TIGR-a	26
3.3 Črni bratje	27
3.4 Sporazum TIGR-KPI	29
4 UPOR med 1939 in 1945	32
4.1 Priprave na vstajo proti Nemčiji in Italiji	32
4.2 TIGR in Angleži	33
4.3 Drugi tržaški proces	36
4.4 Soška legija	37
4.5 Prvi spopad	38
4.6 TIGR v OF	39
5 ODNOS DO TIGRA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	42
5.1 TIGR in posledice sodelovanja z Angleži	42
5.2 TIGR in seja CK-ja	44
5.3 Polemika in stališča do TIGR-a med 1945 in 1991	46
5.4 TIGR po osamosvojitvi Slovenije	51
6 ZAKLJUČEK	56
7 LITERATURA	59

SEZNAM KRATIC

CK	Centralni komite
DESUS	Demokratska stranka upokojencev Slovenije
FLRJ	Federativna ljudska republika Jugoslavija
GIL	Gioventu italiana del Littorio (Litorska mladina)
GUF	Gruppi universitari fascisti (Skupine fašističnih študentov)
IK	Izvršni komite
KPI	Komunistična partija Italije
KPJ	Komunistična partija Jugoslavije
KPS	Komunistična partija Slovenije
KS	Krajevna skupnost
LDS	Liberalna demokracija Slovenije
MVSN	Milizia volontaria per la sicurezza nazionale (Prostovoljna milica za nacionalno varnost)
NOB	Narodnoosvobodilna borba
NOV	Narodnoosvobodilna vojska
OF	Osvobodilna fronta
ONB	Opera nazionale Balilla (Organizacija za mladino)
OND	Opera nazionale dopolavoro (Prosvetna organizacija)
ORJUNA	Organizacija jugoslovanskih nacionalistov
OSS	Office of Strategic Services (Urad za strateške službe, ameriška služba za obveščevalno in sabotažno dejavnost v zasedenih deželah, ki kasneje postane CIA)
OVRA	Opera di vigilanza e repressione antifascista (Fašistična tajna policija)
OZNA	Oddelek za zaščito naroda
PK	Pokrajinski komite
PNF	Partito nazionale fascista (Fašistična stranka)

PNOO	Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor
RAI	Radio televizija Italije
SDV	Služba državne varnosti
SIS	Secret Intelligence Service (Britanska tajna obveščevalna služba)
SLS	Slovenska ljudska stranka
SNS	Slovenska nacionalna stranka
SOE	Special Operations Executive (Britanska uprava za posebne operacije)
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika
TGR	Trst Gorica Reka
TIGER	Trst Istra Gorica Edini Reka
TIGR	Trst Istra Gorica Reka
TNZ	Tajništvo za notranje zadeve
TOB	Tajna organizacija Borba
UDBA	Uprava državne bezbednosti (Uprava državne varnosti)
VOS	Varnostnoobveščevalna služba
ZDA	Združene države Amerike
ZKM	Zveza komunistične mladine
ZKS	Zveza komunistov Slovenije
ZPD	Zveza prosvetnih društev
ZMD	Zveza mladinskih društev
ZZB	Zveza združenj borcev

1 UVOD

Po prvi svetovni vojni, s priključitvijo Primorske Italiji, je bil cilj italijanske države jasen - poitalijančenje slovanskega naroda na vzhodu države. Upor Slovencev je bil najprej spontan in slabo organiziran. Pozneje pa se je upor Slovencev proti raznarodovanju organiziral okrog organizacije TIGR, ustanovljene na Nanosu leta 1927. Potrebno je poudariti, da v totalitarizmu, ob vladavini ene stranke – fašistične, drugih vzvodov za odpor niso imeli. Ali je bilo njihovo ilegalno organiziranje v danih razmerah upravičeno, je drugo vprašanje. Bilo pa je legitimno.

Upor primorskih Slovencev je bil skoraj neizbežen, zato je bilo logično, da je bila ljudem organizacija TIGR simbol upora, obenem pa je vlivala upanje v boljši jutri. Voditelji TIGR-a so sodelovali s takratno kraljevo vlado v Beogradu, pa tudi z angleško vlado oz. angleško obveščevalno službo ter takratnimi evropskimi antifašističnimi organizacijami. Ravno zaradi tega so po vojni različni subjekti različno obravnavali organizacijo TIGR in njene voditelje, pogosto mogoče tudi neupravičeno negativno.

Od predvojnih žrtev fašizma, ustreljenih v Bazovici, na Opčinah in v Rimu, je bil proglašen za narodnega heroja le komunist Pinko Tomažič. Prizadevanja, da bi proglasili bazoviške žrtve za narodne heroje, so bila ves povojni čas brez odziva. Tigrovci so bili zapostavljeni tudi pri podeljevanju spomenic iz leta 1941.

Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 pa se je slika in pogled na TIGR nekoliko spremenil. Po tem letu je bilo velikokrat slišati, da je bilo tigrovstvo po vojni v celoti zamolčano in da se o njem ni smelo ne govoriti in ne pisati.

In ravno ta teza me je pripeljala k želji, da raziščem in preverim ali je bilo temu res tako. Ali so bili tigrovci in njihovo dolgoletno predvojno delovanje res zamolčani, recimo tako kot povojni poboji v Kočevskem rogu in na Teharjah? Se o tem res ni smelo pisati in govoriti? Kaj pomeni biti zamolčan?

Po SSKJ *zamolčati* pomeni: »namenoma ne povedati česa: zamolčati komu kaj; zamolčati pomembna dejstva, okoliščine; ekspr. časopisi so ta dogodek zamolčali (*namenoma*) niso pisali o njem.« (SSKJ 1991, 702)

Bi bilo bolje reči, da so bili dani le na stranski tir polpretekle zgodovine? Smo morali na objavo avtonomnih pogledov tigrovcev res počakati do leta 1991?

Tako naj bi imela KP nesporno glavno vlogo začetnice oboroženega upora proti okupatorju.

Skozi celotno diplomsko delo me je zanimalo, ali je bila organizacija TIGR in njeni člani res docela zamolčana. Je danes TIGR zgolj priročno orodje za politična obračunavanja? Ali obstaja bojazen, da se dandanes s pretiranim povzdigovanjem snuje nov mit, mit TIGR-a?

To so ključna vprašanja, na katera bom poskušal skozi diplomsko delo odgovoriti. Odločil sem se, da bom pregledal razpoložljivo gradivo in ugotovil, ali so bili organizacija TIGR in njeni člani res zamolčani skozi celotno obdobje, od konca druge svetovne vojne do leta 1991.

V zadnjih letih je na temo TIGR-a izšlo ogromno gradiva, poleg tega se je na Primorskem odkrilo tudi že veliko javnih obeležij v spomin na TIGR. Gradivo o TIGR-u, objavljeno pred osamosvojitvijo Slovenije, sem želel raziskati z namenom, da se prepričam, ali je bil TIGR res zamolčan in tabu tema, kot je danes velikokrat slišati.

Pokazalo se je, da so članki, objavljeni pred osamosvojitvijo Slovenije leta 1991, opisovali večinoma akcije in delovanje članov organizacije TIGR. Ti članki so torej historične narave, saj pretežno le predstavijo bralcem pomembne dogodke iz preteklosti. Članki, objavljeni po letu 1991, pa so večinoma bolj polemični in opisujejo organizacijo TIGR in njeno večdesetletno zapostavljenost.

Najprej bom predstavil zgodovinski okvir priključitve Primorske k Italiji po prvi svetovni vojni ter opisal nastanek fašizma in razmere, v katerih so živeli primorski Slovenci zahodno od rapalske meje. Predstaviti stanje duha v italijanski državi med prvo in drugo svetovno vojno se mi zdi pomembno zato, da bi razumeli, na podlagi česa se je sploh začel ilegalni upor Slovencev. V nadaljevanju pa bom poglobljeval pogledal in v besedilo umestil različne članke, govore vidnejših družbeno-političnih oseb in dokumente, pa tudi knjige, ki so govorili o organizaciji TIGR. Razlaga po SSKJ, da »so časopisi ta dogodek zamolčali, niso pisali o njem«, (SSKJ 1991, 702) me je spodbudila k natančnejšemu pregledu časopisov in ostalega gradiva, ki govori o TIGR-u pred osamosvojitvijo Slovenije.

1.1 Metodologija in hipoteze

Danes obstaja mnenje, da je bil TIGR ves povojni čas do osamosvojitve Slovenije zamolčan, tabu tema in podobno. Če vprašamo pripadnike generacij, rojenih po drugi svetovni vojni, bomo res ugotovili, da do nedavnega niso vedeli veliko o TIGR-u. Vendar pa, če pogledamo malo natančneje, vidimo, da temu le ni tako. V povojnih šolskih učbenikih mogoče res ni veliko pisalo o TIGR-u, ne moremo pa trditi, da se o tem sploh ni pisalo ne govorilo. Zgolj besede o zamolčanosti me niso zadovoljile, zato sem želel pogledati malo globlje. Z namenom ugotoviti, ali je bila organizacija TIGR v celoti zamolčana, sem pregledal nekatere časopise, zbornike in ostale publikacije, izdane v obdobju po drugi svetovni vojni do osamosvojitve Slovenije.

V diplomskem delu želim predstaviti in osvetliti dogajanje in stanje duha primorskih Slovencev v Italiji med prvo in drugo svetovno vojno ter pomen in namen organizacije TIGR. Gradiva o organizaciji TIGR je danes veliko. Vendar pa sem v diplomskem delu poleg literature, izdane po letu 1991, upošteval tudi gradivo izdano v obdobju po drugi svetovni vojni do osamosvojitve Slovenije. Na ta način sem zbrano gradivo, izdano pred osamosvojitvijo Slovenije, umestil v kontekst.

Z umeščanjem člankov, izdanih v obdobju od konca druge svetovne vojne do današnjih dni, želim prikazati, kakšen je bil odnos do TIGR-a v tem obdobju. Zanima me, koliko in če sploh, se je o njem pisalo pred letom 1991. Zato je cilj diplomske naloge predstaviti pojmovanje in odnos do TIGR-a skozi čas, od njegove ustanovitve pa do današnjih dni.

Pri zbiranju virov sem se odločil natančneje pregledati časopis zveze borcev NOB *TV15*. Pregledal sem vse številke omenjenega časopisa od začetka izhajanja leta 1963 do leta 1975. Leta 1987 se je časopis preimenoval v *Svobodno misel*. Izbira časopisa ni bila naključna. Izhajal je pod močnim vplivom KPS, torej takratne politične elite, ki naj bi bila po mnenju nekaterih kriva za zamolčanost TIGR-a. Zato sem pregledal trinajstletno obdobje izdajanja tega borčevskega glasila z namenom, da bi ugotovil, na kakšen način se je pisalo o TIGR-u in ali se je sploh kaj pisalo. Poleg *TV15* sem pregledal še nekatere druge časopise in zbornike.

Na podlagi opredelitve problema me bo v diplomskem delu zanimalo, ali je bil TIGR zamolčan do osamosvojitve Slovenije.

Zato si kot **hipotezo** postavljam:

Organizacija TIGR je bila do osamosvojitve Slovenije zamolčana.

2 ZGODOVINSKI OKVIR

2.1 Priključitev Primorske Italiji

Čeprav je Italija leta 1882 sklenila trojno zvezo z Avstro-Ogrsko in Nemčijo, je ob izbruhu prve svetovne vojne 3. avgusta 1914 razglasila nevtralnost. Kljub temu se je v naslednjih mesecih pogajala na obeh straneh, da bi iztržila čimveč za sodelovanje v vojni. Od Avstrije je zahtevala Tridentinsko, spodnje Poadižje z Bocnom, Gorico, Gradiško in korčulanske otoke, za Trst z okolico pa neodvisno državo. Avstrija je italijanske zahteve zavrnila, zato se je Italija 26. aprila 1915 pogodila z antantnimi silami - Veliko Britanijo, Francijo in Rusijo - in podpisali so Londonski pakt. S paktom je antanta obljubila Italiji avstro-ogrsko ozemlje Tridentina, južne Tirolske, na jadranski strani pa deželo Goriško-Gradiščansko, Trst, Istro in osrednji del Dalmacije z otoki. (Pirjevec in Kacin Wohinz 2000, 21)

»Na Pariški mirovni konferenci (1919 - januar 1920) zmagovite sile Velika Britanija, Francija, ZDA in Italija, niso našle rešitve na razmejitvah med Italijo in novonastalo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.« (Pirjevec in Kacin Wohinz 2000, 32) »Na ultimat Velike Britanije in Francije, 20. februarja 1920, da bo uveljavljen londonski pakt, jugoslovanska delegacija ni odgovorila.« (Pirjevec in Kacin Wohinz 2000, 33) Z Rapalsko pogodbo¹, 12. novembra 1920, je bilo to ozemlje priključeno Italiji. (Pirjevec 2007)

Kljub novi in veliki slovenski in hrvaški manjšini v Italiji, Rapalska pogodba ni predvidevala nobenega določila v zvezi z njo. Pa tudi kasnejše pogodbe iz let 1924 in 1937 med Italijo in Jugoslavijo je ne omenjajo. Iz tega lahko sklepamo, da polmilijonski skupnosti Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, ni bil priznan status nacionalne manjšine. (Jelinčič 1994)

Kakšen je bil odnos med pogajalci, zgovorno priča zapis, ki ga je bivši zunanji minister grof Carlo Sforza leta 1925 poslal soustvarjalcu pogodbe bivšemu premieru Giovanniju Giolittiju: 'V Rapallu so bili Jugoslovani na robu obupa... S soglasjem sosedov smo spremenili v Italijane pol milijona Jugoslovancev in dosegli pomembne privilegije za nekaj tisoč Italijanov, ki so ostali v Dalmaciji. Ostro so zahtevali naj dam določena kulturna poročila za Slovence v Italiji. Odločno sem zavrnil. Dejal sem,

---

¹ Pogodba, podpisana v mestu Rapallo na ligurijski obali med rimsko in beograjsko vlado. S pogodbo so določili novo mejo med Italijo in Jugoslavijo, ki je bila še slabša od meje, določene z Londonskim paktom, saj je prepustila Italiji še Trbiž, Postojno in Snežnik. (Pirjevec, 2007 107)

da nove države morejo in morajo dajati poročstva, tako velika sila kot je Italija, pa jamči že s svojo civilizacijo in strpnostjo. (Kako zelo sem se motil! Vendar je bila to srečna zmota.)' (Pirjevec 2007, 109)

Tako Rapalska pogodba poleg tega, da je obsodila Slovence na življenje pod Italijo, ni določala nobenih narodnostnih pravic.

Fašistične »squadre d'azione« so v Trstu nastale že 12. maja 1920, dobro leto po tem, ko je bila 3. aprila 1919 ustanovljena prva fašistična celica. V Italiji so fašisti z Mussolinijevim pohodom na Rim, prevzeli oblast 22. oktobra 1922. Protislovenska nastrojenost se je začela manifestirati že kmalu po podpisu Rapalske pogodbe. Tako je že v letih 1920 in 1921 prišlo do prvih karabinjerskih preteпов in divjanja fašistov po Trstu in Istri. (Cencič 1997)

Njihovo nasilje pa je izviralo tudi iz kulturne in civilne zaostalosti, saj so bili predvsem prišleki iz notranjosti Apeninskega polotoka, večinoma iz zaostalih in revnih krajev. (Pirjevec 2007)

Pogrom nad Slovenci pa se je začel s požigom simbola slovenske kulture, Slovenskega Narodnega doma v Trstu, 13. julija 1920 pod vodstvom Francesca Giunta.

2.2 Represije

Kaj se je sploh dogajalo v obdobju 1920-1922? Da bi si lažje predstavljali fašistično nasilje, bi rad predstavil kronologijo uničenja slovenskega kulturnega imetja še pred fašističnim prevzemom oblasti:

- oktobra 1920 so uničili tiskarno *Dela in Lavoratore* v Trstu
- od decembra do junija 1921 so sedemkrat opustošili tiskarno *Edinost* v Trstu
- 13. julija 1920 so požgali Narodni dom v Trstu, istega dne so požgali Narodni dom v Pulju in opustošili tiskarno v Pazinu
- 6. maja 1921 so zaplenili Narodni dom v Proseku
- 27. januarja 1921 so razdejali srbsko čitalnico v Trstu
- 10. februarja 1921 so ponovno popolnoma razbili tiskarno *Dela* v Trstu
- 19. marca 1921 so fašisti z vlaka na progi Poreč-Trst v Strunjanu streljali na otroke, ki so se igrali, dva so ubili in pet ranili
- 2. novembra 1921 so zažgali Narodni dom pri Sv. Ivanu v Trstu
- 8. septembra 1921 so opustošili dvorano *Telovadnega društva* v Rojanu

- 10. novembra 1921 so zažgali sedež Pevskega društva v Rojanu
- 12. novembra 1921 so uničili sedež Pevskega društva v Barkovljah
- 26. novembra 1921 so zažgali Delavski dom v Gradišču
- 27. novembra 1921 so zažgali Mašerovo gospodarsko poslopje v Kobaridu, zaradi proslave Simonu Gregorčiču
- 16. avgusta 1922 so zažgali Ljudski dom v Izoli
- 21. marca 1922 so zažgali sedež Prosvetnega društva Svoboda v Renčah
- 22. junija 1922 so zažgali župnišče in gostilno v Drežnici, istega dne so trikrat podtaknili ogenj v župnišču v Kobaridu
- 27. junija 1922 so razdejali prostore prosvetnega društva v Starem selu, napadli vernike med mašo in vlačili župnika Jarca za noge po cerkvi (Cencič 1997, 345-46)

Že 1. oktobra leta 1923 je hud udarec slovenski šoli zadala reforma šolskega ministra Gentileja. V četrtem členu zakona je določeno, da se v vseh osnovnih šolah kraljevine poučuje v državnem jeziku, torej v italijanščini. (Cencič 1997)

»Slovenski učitelji, ki so jih zamenjevali italijanski, so bili ob službe, ali pa so morali sprejeti delo kje globoko v Italiji. Nekatere so aretirali in izgnali. Na Primorskem je bilo tako odpuščenih 183 učiteljev, 20 predčasno upokojenih, 402 sta bila premeščena na italijanski polotok; od teh jih je 87 zapustilo učilnice in so emigrirali v Jugoslavijo.« (Fatur 2007, 21)

2.2.1 Duhovščina

Potem, ko so razpustili društva, stranke in tisk, je prostor za narodno obrambo slovenskega in hrvaškega prebivalstva predstavljala le cerkev, to pa zato, ker civilna oblast neposredno ni smela posegati vanjo.

Tako je slovenska in hrvaška duhovščina, kot edina plast izobraženstva, zapolnila praznino, ki je nastala po represiji in emigraciji laičnih političnih in kulturnih delavcev. Okrog tristo slovenskih in hrvaških duhovnikov je bilo organiziranih v Zboru svečnikov sv. Pavla. Kot versko institucijo, je civilna oblast ni mogla razpustiti. Zbor je že od začetka dvajsetih let prevzel nalogo narodnoobrambnega dela na socialnem in kulturnem področju, kot krščanskosocialne politične struje in v okviru dušnopastirskega poslanstva. Fašistična oblast se je tega zavedala in ravno v njihovem delovanju videla zadnjo oviro za asimilacijo in raznarodovanje manjšine. (Kacin Wohinz 1990)

Zbor svečnikov sv. Pavla je avgusta 1928 sprejel odločitev, da 'ne bodo nikdar slovenskih otrok potujčevali s krščanskim naukom v tujem jeziku.' Medtem ko so to opravljali italijanski učitelji po šolah, je nadškof Sedej uradno odredil učenje krščanskega nauka v cerkvi. 18. januarja 1929 je izdal pastirsko pismo o krščanskem nauku v materinem jeziku, kajti 'državna oblast nima nikakršne pravice poniževati verski pouk v sredstvo za potujčevanje in italianizacijo'. S tem so nastale tako imenovane 'farne' ali 'župnijske' šole in preživele vso dobo fašizma. V farnih šolah otrok niso učili le krščanskega nauka, ampak tudi brati, pisati in deklamirati v slovenskem jeziku. (Kacin Wohinz 1990, 165)

Tudi duhovščina ni bila prikrajšana za fašistične represije. Stalna tarča napadov je bil slovenski nadškof v Gorici, Frančišek Borgia Sedej, ki je dopuščal narodno delovanje podrejenih. Gonja proti njemu se je začela že leta 1919 in dosegla višek leta 1925, istočasno ko je lokalni fašizem nastopil proti cerkveni ureditvi, ki je v novi državi ostala nespremenjena. (Kacin Wohinz 1990)

V letih 1930-1931 je bila gonja proti slovenski duhovščini² na višku, enako tudi proti nadškofu Sedeju.

Ravno navzočnost nadškofa – Slovenca v Gorici, je bila največji trn v peti režimu in glavni razlog, da proces raznarodovanja ni potekal kot so si zamislili. Kot je izjavil sekretar PNF (Partito Nazionale Fascista – fašistična stranka) Pino Godina, je bil »paladin in zaščitnik svojega ljudstva«, in dokler bo na čelu goriške nadškofije, asimilacija ne bo mogla uspeti. (Kacin Wohinz 1990) »Sedej je odstopil 23. oktobra 1931, mesec potem je po hudi bolezni umrl.« (Kacin Wohinz 1990, 187)

Nič lepše se ni godilo tržaško-koprskemu škofu msgr. Luigiju Fogarju, ki je ubiral drugačno pot za zavarovanje pravice do lastnega jezika v verskih opravilih. K temu so pripomogle tudi drugačne okoliščine, in sicer intenzivnejši raznarodovalni pritiski, ki so vladali v tržaški in istrski provinci, do koder so segale škofijske upravne meje. Da je ohranil mir in sožitje na etnično mešanem ozemlju, je Fogar taktično pristajal na zahteve civilnih oblasti. V nasprotju s

---

² Policijske kazni so bile izrečene podbrškemu župniku Valentinu Batiču, kamenjskemu Francu Černigoju, solkanskima Ferdinandu Jaklinu in Jakobu Rejcu. Kaznovan je bil tudi Virgilij Šček iz tržaško-koprške škofije, ker naj bi bojkotiral plebiscitarne volitve aprila 1929 in celo med duhovščino podpiral gibanje za bojkot. Iz omenjene škofije je puljski kvestor vztrajal pri odstranitvi še enajstih duhovnikov. Braničana Leopolda Jurco, pa je kaznoval, ker naj bi širil posvetni tisk, omogočil dezerterstvo enajstim vojaškim ubežnikom in emigracijo mnogih hrvaških fantov. Prefekt je sklepal, da ima Jurca »poveljniško« mesto v iredentističnem gibanju. (Kacin Wohinz 1990)

fašistično nasilno in hitro asimilacijo, je Fogar priporočal »mirno in postopno« spreobrnitev Slovencev in Hrvatov, najprej v »dobre državljane«, nato v »dobre Italijane«. Ne glede na osebni odnos do tega vprašanja, je Fogar dejansko pristajal na asimilacijo. Posledica teh nasprotujočih si stališč in razcepljenosti v notranjosti cerkve med režimu naklonjenimi italijanskimi duhovniki in zagovorniki manjšinskih pravic, je bila popolna osamitev škofa Fogarja. Tako so mu hrbet obrnile ne le civilne oblasti, temveč tudi lastni kler in večina slovenskih in hrvaških duhovnikov. Fogarjeva nepopustljivost je, tako kakor Sedeja, pripeljala do zahtev o njegovi odstranitvi. (Kacin Wohinz 1990) »3. januarja 1934 je želel Fogar vzpostaviti sožitje med italijanskimi in slovenskimi semeniščniki. V govoru, ki naj bi ostal tajen, je poudaril, da ima vsakdo pravico govoriti v svojem jeziku, ker je to naravna pravica in dodal, da 'roditi se kot Italijan ni nikakršna zasluga in nikakršna prednost'«. (Kacin Wohinz 1990, 193-94) Te izjave so prišle v tisk na veliko ogorčenje fašistov. Sv. sedež je reagiral šele leta 1936. Da si je, tako kot pri Sedeju, zavaroval avtonomijo, je Fogarja oktobra prisilil, da je sam odstopil. (Kacin Wohinz 1990)

Politično društvo Edinost v Gorici je do leta 1922 delovalo avtonomno. Vključevalo je slovenski katoliški tabor in ni bilo razpuščeno s prefekturnim dekretom tako kot tržaška narodnoliberalna Edinost. Prefektura se je tako odločila iz »politične oportunisti«. Zdelo se ji je, da bo društvo kot krovna organizacija, potem ko so bila razpuščena vsa društva po terenu, brez pomena. (Kacin Wohinz 1990)

Krščankosocialna kulturna in stanovska društva so bila močno religiozno usmerjena z namenom, da bo narod le v okviru cerkve mogel preživeti. Odtod tudi močna vloga slovenskih duhovnikov v posvetnem, političnem in kulturnem življenju. Preden so ta društva razpustili, je nadškof Frančišek Borgia Sedej v pastirskem pismu naročal, 'naj se slovenska društva vključijo v Italijansko katoliško akcijo, s čimer bi se utegnila rešiti, saj je Cerkev za svoje organizacije imela avtonomijo.' (Kacin Wohinz 1990, 135)

Vendar pa za narodno manjšino Italijanska katoliška akcija ni bila sprejemljiva, zato ker je bila brezpogojno podrejena cerkveni hierarhiji. Tako je bilo mnenje večine slovenskih in hrvaških duhovnikov, zato nadškof pri predlogu ni vztrajal.

Krščankosocialna struja je načeloma zastopala lojalnost do države in oblasti. Po njenem mnenju je to najboljša zagotovitev za opravljanje kulturnega poslanstva med manjšino. Da ne bi bilo represalij, je nasprotovala iredentizmu in nasilnim akcijam narodnih revolucionarjev. Zavzemala pa se je za vzdrževanje narodne zavesti s tiskom, z verskimi shodi, s predavanji in

s srečanji. Sodelovali pa so tudi pri intervencijah pri lokalnih in osrednjih oblasteh, za potrebe posameznih ljudi ali skupnosti. (Kacin Wohinz 1990)

2.2.2 »Legalizirane« represije

»Nasilje, ki so ga v prvih letih izvajali nezakonito, je bilo potrebno legalizirati. Da so lahko tako inkriminirali družbenopolitične delavce, kulturnike (Drago Bajc, Lojze Bratuž), učitelje, duhovnike in nenazadnje tudi otroke (Črni bratje), je poskrbel zakon z dne 6. novembra 1926, ki natanko določa ukrepe zoper nevarne osebe. Nevarne osebe, kriminalci, tihotapci, tatovi, so morali v osebno izkaznico odtisniti svoj prstni odtis.« (Cencič 1997, 73-74)

2.2.2.1 *Nezaupnica ali diffida*

»'Nezaupnico ali diffido', so izrekli kar policijski ravnatelji (kvestorji), in sicer proti sumljivim osebam in protidržavnim elementom, brez vsakega zasliševanja.« (Cencič 1997, 74)

2.2.2.2 *Opomin ali ammonizione*

»'Opomin ali ammonizione' je bila strožja kazen, ki jo je izrekala pokrajinska komisija. Kazen je trajala dve leti. Posvarjeni je moral biti od sončnega zahoda do sončnega vzhoda doma. Redno se je moral javljati policiji in policija je smela kadarkoli preverjati njegovo navzočnost. Kaznovani ni smel zapustiti kraja bivanja. Tako je bilo mnogim onemogočeno opravljati svoj poklic.« (Cencič 1997, 74)

2.2.2.3 *Konfinacija ali internacija*

»'Konfinacija ali internacija' pa je bila najstrožja kazen. Brez kazenskega postopka in obrambe so obtoženca aretirali in mu v zaporu dostavili obtožnico, navadno 'o državi sovražnem mišljenju in delovanju. Konfinacija je trajala od 1 do 5 let, navadno kje globoko v Italiji. Z opominom in konfinacijo so bile kaznovane osebe, ki so bile po mnenju posebne

komisije nevarne interesom države, fašističnemu režimu ali javnemu redu in varnosti.«
(Cencič 1997, 73-74)

Za zavarovanje režima je bil zelo pomemben instrument ovaduštvo. Vse policijske veje, zlasti politična policija, so si organizirale mrežo konfidentov – zaupnikov. Večinoma so jih pridobivali z manipulacijami, izsiljevanjem, mučenjem in preganjanjem najšibkejših. Našli pa so jih tudi med tistimi, ki so si želeli veljave in oblasti. Tako so imeli za obveščanje, poleg miličnikov slovenske narodnosti, še plačane konfidente in poseben urad, ki se je posvečal preiskavam političnih deliktov.
(Cencič 1997, 73)

2.2.3 Fašistične organizacije

Da pa fašizem le ne bi izpadel tako brutalen, je z raznimi družbenopolitičnimi in kulturnimi organizacijami poskrbel za mehko asimilacijo primorskih Slovencev.

Fašistična stranka je do leta 1929 sprejemala člane selektivno. Kasneje, v začetku tridesetih let, pa je bila odprta za vsakogar. Še več, mnogi so bili prisiljeni ali obvezni vstopiti, še posebej tisti, ki so bili zaposleni v državnih službah. Pomembno vlogo so igrale množične organizacije, katerih namen je bil seči v vse pore življenja in pridobiti neitalijansko prebivalstvo s socialnim in rekreativnim delovanjem na podeželju. (Kacin Wohinz 1990)

Struktura organizacij se je delila po spolu ter po generacijski pripadnosti. Organizacije za odrasle so bile poleg fašistične stranke, imenovane tudi 'fasci di combattimento', še: skupine fašističnih študentov – Gruppi universitari fascisti – GUF, fašistične ženske – Donne fasciste; od srede tridesetih let pa še kmečke gospodinje – Massaie rurali in skvadristi. K fašistični organiziranosti je spadala fašistična prostovoljna milica – MVSN, množične pa so bile organizacije sindikatov in Opera nazionale dopolavoro – OND. Dopolavoro je bila kulturno-rekreacijska ustanova, kot pove že ime, ki je poskušala na slovenskem in hrvaškem podeželju zapolniti prostor nekdanjih prosvetnih društev. Kakor Dopolavoro za odrasle, je obstajala za vso mladino organizacija s skupnim imenom Opera nazionale Balilla – ONB, ki se je delila po starosti in spolu. Osnovnošolci od 6. do 14. leta starosti so bili fantje Balilla, deklice Male Italijanke – piccole italiane. Od 14. do 18. leta fantje v avantgardistih – Avanguardisti, dekleta Mlade Italijanke – Giovani italiane; med 18. in 21. letom starosti so bili fantje Mladi fašisti – Giovani fascisti, dekleta mlade fašistke – Giovani

fasciste. Giovani fascisti so se imenovali tudi Fascio giovanile di combattimento, ali mladinski bojovniški fašij. Sredi tridesetih let so nastale še organizacije za predšolske otroke, in sicer sinovi in hčere volkulje, Figli oz. Figlie della Lupa. Tedaj se je ONB preimenovala v GIL – Gioventù italiana del Littorio, oziroma litorska mladina. Cilj ONB je bil vsaditi čut discipline v otroke: s predvojaško vzgojo vcepiti militarističen duh, s športom in telovadbo fizično kondicijo, s tečaji in krožki pa pripraviti otroke na poklic in jim dati zlasti tehnično izobrazbo. (Kacin Wohinz 1990, 94-95)

»V fašistične organizacije, zlasti v prosvetno organizacijo 'Dopolavoro', se slovenski in hrvaški mladinci niso hoteli včlaniti. Raje so odhajali na izlete na kraške gmajne in na gore Posočja in Pivke, kjer so prirejali ilegalna zborovanja s petjem, govori in športnimi prireditvami.« (Rejec 1957, 463-64)

2.2.4 Društva, narodni stranki

Kljub fašističnemu terorju in vsiljevanju fašističnih organizacij primorskim Slovencem, je v prvih letih fašizma društveno življenje navkljub vsemu še živelo.

Čeprav je bilo društvo Edinost, ki je vodilo narodno politiko v prvem desetletju po vojni, razcepljeno na tržaško liberalno in goriško krščansko-socialno krilo, je v obrambi narodnosti delovalo enotno. Namen društva je bilo doseči, po zakoniti poti in z lojalnostjo do italijanske države, ohranitev vseh svojih pravic. Tako bo nacionalna manjšina obdržala svojo nacionalno individualnost in se ne bo poitalijančila, le z jezikovnim, šolskim in kulturnim razvojem. (Jelinčič 1994)

Društva so se ustanavljala in na novo obnavljala, dokler niso bila z zakonom prepovedana. 29. junija 1927 je namreč izšel zakon o odpravi še okrog 400 delujočih društev. Do konca leta 1927 so bila tako vsa društva ukinjena in imetje zaplenjeno. O veliki razširjenosti slovenske knjige med prebivalstvom pričajo številne policijske prijave in poročila. Tako je recimo poročilo MVSN-ja iz januarja 1934, ki pravi, da je na Tolminskem več slovenskega tiska, kot si je mogoče predstavljati. (Cencič 1997) »Ni drugorodne družine, ki danes ne bi imela doma nabožnih ali leposlovnih knjig, pa ne samo to, temveč skoraj vsi teksti za mlade so zgolj v slovenskem jeziku.« (Kacin Wohinz 1990, 151) »Da so rešili društveno imetje, zlasti knjižnično gradivo, so ga člani društva poskrili po hišah. Poročilo ajdovskih karabinjerjev iz leta 1925 pravi, da je 'knjižnica iz župnišča v Šturjah preprosto izginila. Ljudje so dobili 2-3 knjige in si jih med seboj sponojajo.'« (Cencič 1997, 29) Da so rešila inventar, so se nekatera

društva kar sama ukinila, med njimi na primer Dijaška matica v Trstu. Potem ko so do jeseni 1927 društva ukinili, so društvu Edinost v Trstu podaljšali delovanje do septembra 1928, goriška socialnokrščanska Edinost pa je bila ukinjena šele okrog leta 1931. (Kacin Wohinz 1990) »Obe društvi sta postopoma izgubili politično in narodno vsebino in sta se omejili zgolj na izdajanje literature in tiska. Narodni liberalci so izdajali posvetno literaturo, koledar Goriške matice, priročnike, povesti in romane zlasti domačih avtorjev, med prevodi pa predvsem slovanske avtorje : Čehe, Ruse in Poljake.« (Kacin Wohinz 1990, 149) »Krščanski socialci so izdajali pretežno versko literaturo: molitvenike, katekizme, pesmarice, poleg rednega koledarja Goriške Mohorjeve družbe, še priročnike in versko usmerjeno leposlovje.« (Kacin Wohinz 1990, 150)

Periodični tisk je bil ukinjen do januarja 1929. Zadružno zvezo v Trstu so leta 1929 prevzeli italijanski upravniki, krščanskosocialna v Gorici pa je leta 1928 dobila italijanskega komisarja, kar je pomenilo njuno kasnejšo ukinitvev. Tri mesece po tem, ko je bil periodični tisk ukinjen, so marca oz. aprila 1929, začeli izhajati Novi list, Istarski list in Družina. Tiskala jih je Katoliška tiskarna v Gorici, izhajali pa so le do novembra 1930. (Kacin Wohinz 1990)

»V letih 1918-1931 je vsega skupaj izhajalo 54 slovenskih in hrvaških časopisov in revij, od tega 1 dnevnik, 18 tednikov, 8 štirinajstdnevnikov, 27 mesečnikov. Le 23 izmed teh so ukinili izdajatelji, vse druge je režim zatrl s silo. Po ukinitvi treh zgoraj omenjenih časopisov (Novi list, Istarski list in Družina) sta slovenska in hrvaška manjšina ostali brez dnevnih informacij v svojem jeziku, le kdor je znal italijansko, je mogel slediti dogajanju v državi in v svetu.« (Kacin Wohinz 1990, 148) Obe narodno politični struji je doletelo ostro preganjanje in emigracija vodilnih ljudi³, tako da sta izgubili že v dvajsetih letih glavnino vodilnega kadra.

Delovanje narodnoliberalnih skupin Edinosti v Trstu in Gorici se je po razpustu omejevalo na skrivne medsebojne stike in stike z »zaupniki« na podeželju. Sodelovali so tudi z jugoslovanskim konzulatom v Trstu, ki je izročal denarna sredstva, poslana iz Jugoslavije. V glavnem pa so se omejevali na preostale zadružniške inštitucije, založbe, obveščanje, pomoč in reševanje ljudi ter dodelitev podpor študentom in dijakom. Že leta 1927 je vodstvo v Trstu pripravljalo propagando za preprečitev italianizacije priimkov. Mladini je dajala navodila, da

---

³ Konec leta 1928 je odšel v Jugoslavijo predsednik tržaškega društva Edinost in poslanec v rimskem parlamentu dr. Josip Vilfan, kmalu za tem dr. Lavo Čermelj, predsednik razpuščene prosvetne zveze in odvetnik dr. Ivan Marija Čok. Leta 1927 se je odselil Viktor Šonc, vodja Glasbene matice, leta 1929 je odšel prof. Filip Peric, urednik Edinosti. Po bazoviškem procesu leta 1930 so odšli še dr. Just Pertot, dr. Boris Furlan in še mnogo drugih. (Kacin Wohinz 1990)

ne bi vstopala v fašistično milico brez pristanka iredentistične organizacije in da bi bojkotirala fašistične prireditve. (Kacin Wohinz 1990)

Politično življenje Slovencev v Trstu se je po likvidaciji društev, aretacijah in emigracijah starejše generacije skupaj z mladinci tajne organizacije Borba leta 1930, še bolj omrtvilo. Odtlej italijanska poročila ne poročajo o neki narodnopolitični organiziranosti na Tržaškem. Šele po amnestiji oktobra 1932, večinoma pa leta 1933, ko so se iz zaporov in konfinacije vrnilo politični delavci, so se lotili obnove splošnega narodnega gibanja liberalnonarodnjaške smeri v Trstu. Tako so se sredi leta 1934 konstituirali v »vodilni odbor«. Glavna dejavnost odbora je bila vzgoja mlade generacije, pa tudi izdaja slovenske literature in njeno širjenje. Odbor je vzdrževal stike z jugoslovanskim konzulatom v Trstu, preko katerega je dobival knjige in finančna sredstva, namenjena svoji manjšini. Kljub temu, da so primorski narodnjaki liberalne smeri bili tako kot prejšnja Edinost, izrazito projugoslovanski in iredentistični, so se ograjevali od zahtev jugoslovanskega konzulata ali pa emigrantskega vodstva v Jugoslaviji. Na ta način so obdržali neodvisnost. (Kacin Wohinz 1990)

Z novo mejo je prišlo pod Italijo pol milijona Slovanov. Slovensko ozemlje se je zmanjšalo skoraj za tretjino. Rapalska pogodba pa ni predvidevala nobenih narodnostnih pravic za Slovence in Hrvate v Italiji. Upanje za ohranitev slovenskega jezika in kulture je kmalu umrlo. Še preden so fašisti prevzeli oblast leta 1922, so že dve leti prej v Trstu nastale akcijske fašistične tolpe, ki so začele z uničenjem slovanskega kulturnega imetja. Slovenske šole so bile leta 1923 ukinjene in slovenski jezik zamenjan z italijanskim. Edini prostor za narodnoobrambo slovanskega prebivalstva na vzhodu Italije je predstavljala cerkev. Tako so igrali duhovniki tisto glavno vlogo braniteljev slovenskega jezika v »farnih šolah«. A se je kmalu začela fašistična gonja tudi proti slovenskim duhovnikom, katerim so bile izrečene kazni zaradi delovanja proti državi.

Društva je fašistični režim ukinjal kot po tekočem traku, dokler niso bila leta 1927 z zakonom prepovedana. Do konca leta so bila tako vsa društva ukinjena, imetje zaplenjeno in njihovo vodstvo izgnano ali pa internirano. Takratnim prebivalcem je bilo očitno, da to pelje v smer izginotja slovenskega in hrvaškega naroda in da se bo temu potrebno organizirano upreti.

3 UPOR med 1920 in 1939

3.1 ORJUNA

To, da bo Primorska priključena Italiji, primorski Slovenci niso mogli sprejeti. Omenjene represije pričajo o tem, da se je bilo potrebno bolje organizirati v uporabi proti fašizaciji.

Odločilno vlogo pri rojstvu ilegalnega aktivnega odpora v Julijski krajini je imela ORJUNA⁴ – Organizacija jugoslovanskih nacionalistov. Ustanovljena je bila v Splitu 23. marca 1921 z začetnim naslovom: Jugoslovanska napredna nacionalistična mladina.

Nastala je zaradi notranjih konfliktov večnacionalne Jugoslavije za dosego enotne, močne in razširjene jugoslovanske države. Bila je izrazito unitaristična in centralistična, uperjena zoper separatizem, klerikalizem, komunizem in zoper nacionalne manjšine v Jugoslaviji, zlasti privilegirano nemško. Bila je vojaško organizirana, oborožena in pripravljena na nasilne akcije, oskrbovala jo je bodisi vlada bodisi finančna in industrijska buržoazija, oboroževala pa Narodna obrana. (Kacin Wohinz 1990)

Leta 1924 je prišlo do spopada zasavskih rudarjev z ORJUNO, ki je poleg več ranjencev terjal tudi osem smrtnih žrtev. Ta dogodek je silovito odjeknil v vsej takratni jugoslovanski javnosti. Posledica tega je bil med drugim tudi konec te, kot se je izrazil Mile Smolinsky, »zelo nevarne uniformirane in oborožene fašistične organizacije«. Ob 40. obletnici spopada je leta 1964 izšla knjiga, v kateri je ponatis leta 1924 zaplenjene in uničene izdaje stenografskih zapiskov sodne razprave proti udeležencem tega spopada. (Smolinsky 1964)

Sicer pa je bila decembra 1924 v Trstu ustanovljena skupina TIGER (Trst, Istra, Gorica, Edini, Reka). Delovala je predvsem obveščevalno, pod vplivom in v okviru jugoslovanske nacionalistične ORJUNE.

Ker je bila v Sloveniji ORJUNA od julija 1926 prepovedana, se je umaknila v ilegalo. Njene naloge so bile: tajni sestanki, odločne akcije, uporaba katerihkoli nasilnih sredstev, okrepitev vdorov čez mejo. (Kacin Wohinz 1990)

V poročilu, ki ga je leta 1936 dal italijanskemu poslaniku v Jugoslaviji začetnik ilegalnega gibanja v Trstu Josip Gaberšček (avgusta 1924 je postal tajnik političnega

---

⁴ Organiziran protifašistični boj z gverilskimi akcijami na Primorskem je do leta 1927 vodila slovenska ORJUNA. Vsi tisti člani, ki so spodbujali in izvajali akcije na Primorskem, so bili Primorci, prebegli v Jugoslavijo. »Primorske orjunaše« so torej podpirali nekateri politični in vojaški jugoslovanski krogi. Ta podpora pa je nihala glede na politične odnose med Beogradom in Rimom. Ob občasnih otoplitvah odnosov med državama so delo ORJUNE na Primorskem blokirali. (Rutar 2008, 29)

društva Edinost v Trstu in se je takoj lotil krepitve sekcij društva z borbenimi ljudmi ter povezave Trsta s podeželjem), pravi: 'ilegalno delovanje je bilo do leta 1924 priložnostno povezano z ORJUNO, brez organiziranosti in brez sposobnih voditeljev na Primorskem, ki bi znali organizirati kolektivno in učinkovito delo skupaj s predstavniki legalnih narodnih organizacij.' (Kacin Wohinz 1990, 54)

3.2 TIGR

3.2.1 Ustanovitev

Proti poitalijančenju slovenskih imen, rasizmu in duhovnemu genocidu, razpustitvi političnih organizacij in društev so se uprli voditelji razpuščenih društev, ki so se sestali septembra 1927 na Pleši na Nanosu, in sicer: ZPD (Zveza prosvetnih društev) Albert Rejec in Zorko Jelinčič iz Gorice, voditelji ZMD (Zveze mladinskih društev) Jože Dekleva, Dorče Sardoč in Andrej Šavli iz Trsta ter Jože Vadnjak s Pivškega.

Večina udeležencev nanoškega sestanka je bila že leta 1925 na sestanku z ORJUNO v Ljubljani. Drug drugega so poznali, predvsem pa so se na boljšo organizacijo pripravljali že dve leti prej. Ker takrat programa niso napisali, lahko le iz različnih virov in izjav članov organizacije TIGR ugotovimo, kakšna je bila vsebina njihovega dogovora. (Rutar 2008)

Kot pravi Jelinčič, so bili na sestanku na lastno pest in odgovornost, 'ker je pač morala biti nova tajna organizacija na čisto drugačnih osnovah. Pred seboj smo imeli predvsem dve nalogi /.../ Skrbeti je bilo treba za politično obveščanje in organizacijo za borbo proti odpadništvu in fašizaciji. V ta namen smo sklenili osnovati tajno krajevno organizacijo, sestavljeno iz propagandističnih celic.' Druga naloga pa je bila 'vsemu svetu pokazati naš protest proti poitalijančevanju, ki bi se tudi našemu ljudstvu globoko vtisnil v zavest'. V ta namen naj bi pripravili posebno organizacijo 'za istočasen požig čimvečjega števila šol-potujčevalnic'. (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 88)

Požigi šol, vrtcev in rekreacijskih centrov, so bili značilni za tržaško Borbo in so bili novost v narodnem uporu. Oboroženi napadi, atentati pa so bili znani že prej. Te so v glavnem opravljali orjunaši, ki so živeli onstran meje. Čeprav so trdili, da so bile akcije predvidene »brez človeških žrtev«, je že iz tiska razvidno, da so bili predvideni tudi napadi na ljudi, zlasti na vohune in izdajalce. (Kacin Wohinz in Verginella 2008)

Kacin Wohinčeva pravi, da so zgled za požige dali prvi fašisti že v začetku dvajsetih let. Prvega so dali že junija leta 1920, ko so požgali slovenski Narodni dom v Trstu in nadaljevali s požigi slovanskih in delavskih organizacij, knjižnic, telovadnic, tiskarn in podobnega. (Kacin Wohinz in Verginella 2008)

Razgovor na Nanosu leta 1927 je temeljil na obliki organizacije, 'ki bi se morala opirati predvsem na mlade, resne in pogumne ljudi, ki pa bi že morali opraviti vojaško službo predvsem zaradi ohranitve tajnosti ne samo pred oblastmi, marveč tudi proti Edinosti, ki bi nas hotela omejevati s svojimi legalističnimi tendencami'. V vsaki vasi je bil predviden zaupnik, ki ne bi bil 'vezan po družinskih prilikah' ob njem pa še dva sodelavca, ki ne bi imela zvez z vodstvom in ne z drugimi celicami. 'Za politično usmerjanje bi organizacija poskrbela za primeren tisk, za posebno glasilo in letake'. (Kacin Wohinz 1990, 213)

»Enako meni tudi Šavli: 'Sestanek na Nanosu pomeni strnitev, okrepitev, posplošitev in enotno vodstvo ilegalne dejavnosti za narodni obstoj'. Podobno piše Vadnjal: 'Na tem sestanku so bile utrjene organizacijske forme po raznih področjih'. Kar se sam spominja je razprava potekala svojevrstno. Prisotni so bili ljudje različnih nazorov, kar pa jih ni motilo za dosego enotnega nastopa in ukrepanja.« (Kacin Wohinz 1990, 214)

Kljub vsemu, nanoški sestanek ni bil nekaj novega in izvirnega. Organizacija, akcije in povezave so obstajale že prej. Novost je bila poenotenje organizacije z enotnim vodstvom za vso deželo, struktura organizacije s trojkami in verižno povezanostjo, pa tudi načrti požigov glavnih centrov potujčevanja, šol in vrtcev, kot demonstracija, ki bo služila kot propaganda za preprečitev fašizacije. (Kacin Wohinz 1990)

Že v naslednjih mesecih so udeleženci ustanovnega sestanka začeli izvajati sprejete dogovore. Izvedbo zastavljenih ciljev so v Trstu sprejeli glavni člani zveze mladinskih društev: Vekoslav Španger, Drago Žerjal, Franjo Marušič in Zvonimir Miloš. Datum ustanovnega sestanka velja 27. december leta 1927, ime so si dali Tajna organizacija BORBA ali TOB. BORBA je bila tržaški del vseprimorske tajne organizacije TIGR. Njeni člani so delovali do leta 1930, potem ko so bili njeni voditelji po obsodbi na prvem tržaškem procesu usmrčeni. (Rutar 2008)

Vprašanje imena TIGR, ki se je tako zelo vtisnilo v slovenski zgodovinski spomin, pa še vedno ni povsem razjasnjeno. Dejansko o »TIGR-u« sami udeleženci pred drugo vojno niso nikoli govorili. Drago Žerjal, soustanovitelj tržaške Tajne organizacije Borbe – TOB, zanika, da bi bilo ime TIGR že tedaj v rabi. Po mnenju Žerjala je ime razširil Albert Rejec, ko je spomladi leta 1929 že emigriral v Jugoslavijo. Ime pa je bilo kot nadomestilo za tistega leta

ukinjeno ORJUNO. Od tod lahko sklepamo, da so v bistvu nekdanji orjunaši, avtomatično postali tigrovci. (Kacin Wohinz in Verginella 2008)

Kacin Wohinčeva piše, da najdemo v italijanskih policijskih dokumentih prvič okrajšavo »TGR« (Trst, Gorica, Reka) 26. novembra 1927. (Kacin Wohinz in Verginella 2008)

*V policijski in sodni preiskavi o organizaciji, ki je bila odkrita leta 1930 piše, da je na Goriškem obstajala 'Organizacija' ali 'Naša organizacija', kot so jo poimenovali njeni člani. Po mnenju Kacin Wohinčeve gre verjeti Zorku Jelinčiču, ki v opombi leta 1960 objavljenega teksta pravi: 'V začetku in še v dobi največje dejavnosti ji sploh nismo dajali nobenega imena, oziroma smo jo imenovali kar tako le Organizacija /.../. Pozneje, vendar še preden je Rejec zbežal, sva to ime (TIGR, op. av.) uporabila prvič, menda v nekem anonimnem pismu.'*⁵ (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 93)

Da se je bilo potrebno na Primorskem bolje organizirati priča tudi knjiga Mihe Marinka. Na strani 238 piše: 'Na Primorskem je pod italijansko okupacijo delovala tudi tajna organizacija TIGR. V njej so bili zavedni domoljubni Slovenci in baje tudi komunisti, vendar mi iz Ljubljane, vsaj kolikor jaz vem nismo imeli z njimi zveze.' Tako je bilo primorsko ljudstvo prepuščeno samemu sebi in da se ni nihče drug razen organizacije TIGR zavzemal za usodo Slovencev pod italijanskim fašizmom. (Zidar 1972, 5)

3.2.2 Delovanje do prvega tržaškega procesa

Kmalu po ustanovitvi organizacije leta 1927 so se nekateri vodilni člani dogovorili, da bodo sestavili šifrirano pisavo. Te naloge sta se lotila učitelja Tone Rutar in Tone Majnik. Že po nekaj mesecih so si dopisovali s to pisavo, zlasti na Goriškem. Črke so nadomestile prečrtane in neprečrtane številke. To pisavo so uporabljali nekako do februarja 1930, ko jih je Tone Majnik seznanil z novo. Vendar pa nova pisava sploh ni prišla v rabo, ker je italijanska policija prišla na sled organizaciji TIGR in več članov zaprla. Kot zanimivost bi rad predstavil vsebino ene izmed šifriranih sporočil, ki jo je leta 1929 Zorko Jelinčič poslal Srečku Šorliju.

V sporočilu piše: 'Pripravi skupinico zanesljivih in odločnih fantov in pridite z večernim vlakom v Gorico. Ti pridi k meni, drugi pa naj kje počakajo. Spremljali boste Bertija (Albert Rejec) po hribih do Tolmina in nato v Zadlaz, da bo lahko pobegnil čez

---

⁵ Na grozilnem pismu, poslanem med 29. avgustom in 6. septembrom 1928 sežanskim podpisnikom vdanostne izjave Mussoliniju, je bil podpis »Izvršilni odbor kraške sekcije T.I.G.R.« (Kacin Wohinz in Verginella 2008)

mejo, že dalj časa se namreč skriva, ker ga zasleduje kvestura, katera je razpisala nanj visoko denarno nagrado za onega, ki ga izda. Revolverje ti prinese nekdo iz Čadrga, da ne boste na poti brez orožja...' Po navedbah članov organizacije so takšna in podobna sporočila lahko marsikoga rešila. Na goriški kvesturi je delal slovenski rojak, povezan z vodstvom organizacije, tako da je organizacija lahko pravočasno ukrepala. (Šorli 1972, 8)

»V letih 1928-1930 je bila večina ustanoviteljev TIGR-a interniranih ali obsojenih na dolgoletne zaporne kazni ali pa so bili usmrčeni. Če pa so bili izpuščeni ali so se vrnili iz konfinacije, so bili podvrženi strogemu policijskemu nadzoru.« (Rejec 2006, 84)

10. februarja 1930 je organizacija TIGR po vrsti atentatov na simbolne zgradbe fašističnega režima razstrelila uredništvo dnevnika Il Popolo di Trieste, skupaj z listom Il Piccolo, poglavitnega glasnika rasnega sovraštva do 'drugorodcev'. Ker je bil pri tem smrtno ranjen stenograf Guido Neri, je tajna policija OVRA napela vse sile, da storilce izsledijo in jih je do konca aprila 1930 v glavnem tudi aretirala. V preiskavi proti aretiranim je bilo ugotovljeno, da je bilo med letom 1926 pa do aretacij izvedenih 99 terorističnih akcij. Italijanska policija jih je sedemdeset kvalificirala takole: 31 oboroženih napadov in poskusov uboja fašistov, pripadnikov fašistične milice in karabinjerjev, 13 ubojev, 18 požigov šol, vrtcev in vojaških objektov, 8 terorističnih napadov in štirje primeri špijonaže. Skoraj vse te akcije so bile izvedene na Tržaškem, na Krasu in na Pivškem le nekaj pa na Goriškem, v Brkinih in Istri. (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 114)

Ob napadu na tržaški fašistični dnevnik *Il popolo di Trieste* je Svoboda 1. 3. 1930 zapisala:

Katerakoli je že bila roka, ki jih je v noči od 10. do 11. februarja opomnila, da nihče ne seje nekaznovanega viharja sovraštva, bila je pravična. Bila je premila, ker strašno je gorje ljudskih množic, ki so ga oni povzročili. Bila je preveč mila, ker jih je onespobila za njihovo delo sovraštva, ker ni dala zadosti svarilnega zgleda vsaki plačani objestnosti zatiralcev v naši deželi.

Ni v nas nobenega napačnega usmiljenja, ker le preveč še vpijejo po maščevanju naši mrtvi mučeniki, zaprti naši možje in fantje po temnih laških ječah. Strašna setev viharja, ki so jo sejali skozi deset let je bogato obrodila. Vzrasla sta bohotno obup in beda ljudskih množic proti zatiralcem. Nevzdržno raste nevolja vsega ljudstva, cvete pogum izbranih maščevalcev. Na vseh straneh so fašisti vzgojili sovražnike, od vseh strani raste proti njim odpor, med nami med njimi.

Le pravico, sveto pošteno pravico bo izvrševal tisti, ki bo po njih udarjal.

Gorje fašizmu, gorje zločinskemu brlogu Julijske krajine – 'Popolu di Trieste'. Prvo oznanilo ljudske sodbe – obsodbe, osvete vseh krivic, nasilj in laži je že tu! (Marušič 1968, 68)

3.2.3 Prvi tržaški proces

Vpleteni v napad na zgradbo časopisa *Il popolo di Trieste*, so bili po mučenju v začetku septembra leta 1930, postavljeni pred *Posebno sodišče za zaščito države*. Iz propagandističnih in ustrahovalnih razlogov se je sodišče zaradi tega dogodka preselilo iz Rima v Trst. V gradivu za prvi tržaški proces leta 1930 se sestanek na Nanosu ne omenja in preiskovalci zanj tudi niso nikoli izvedeli. Na procesu je bil od udeležencev sestanka le Jelinčič. O tem je molčal, drugi pa so bili že v konfinaciji ali emigraciji. (Kacin Wohinz 1990)

»Na procesu, ki ga je režiral sam Mussolini, so obsodili skupino obtoženih tigrovcev na težke zaporne kazni. Ferda Bidovca, Franca Marušiča, Alojza Valenčiča in Zvonimirja Miloša pa so obsodili na smrt in 6. septembra 1930 ustrelili na bazoviški gmajni.« (Pirjevec 2007, 121)

»Zorka Jelinčiča na prvem tržaškem procesu niso obsodili, temveč je bil glavni obtoženec v Rimu. Obsodili so ga na dvajset let ječe. Devet let je pretrpel v raznih zaporih: Koper, Regina Coeli, San Giminiano, Civitavecchia, Isernia. Po zlomu fašizma se je priključil NOB. V Trst se je vrnil prve dni maja 1945 in postal poverjenik za prosveto pri PNOO.« (TV15 1965, 6)

Od nanoškega sestanka pa do prvega tržaškega procesa je organizacija TIGR delovala dobro organizirano. Po procesu sta bila organizacija in vodstvo razbita.

3.2.4 Reorganizacija TIGR-a

Po prvem tržaškem procesu je nekaterim obtožencem uspelo zbežati v Jugoslavijo. TIGR je kmalu spet oživel in navezal stike preko meje. (Šorli 1964, 5)

»S streli v Bazovici pa italijanski fašizem ni zatrl gibanja mladine, temveč jo je še podžgal. Zagorele so številne potujčevalne šole in vrtci, padel je učitelj Sottosanti v Vrhpolju pri Vipavi, ki je pljuval svojo jetiko v usta slovenskim otrokom. Ob vsem tem so fašisti tlačili v zapore in mučili na stotine zavednih ljudi, pa naj so delali ali ne v organizaciji TIGR.« (TV15 1964, 8)

Že leta 1933 so prenašali čez mejo orožje, ki bi služilo ob vstaji na Primorskem. Istega leta je italijansko notranje ministrstvo razpisalo tiralice za okoli 25.000 ljudi in jih razposlalo vsem

karabinjerskim in policijskim komandam. Med temi 25.000 ljudmi je tudi 800 primorskih Slovencev. Označeni so s termini kot: »zagrizeni protifašisti«, »komunisti«, »socialisti« in »slovenski nacionalisti«. Med njimi je veliko tistih, ki so jih šteli za pripadnike revolucionarne armade v Španiji. Veliko izmed teh 800 je bilo članov organizacije TIGR, pozneje pa so postali borci ali aktivisti NOV. (Šorli 1975a)

Poleg streliva so člani TIGR-a prenašali čez mejo tudi literaturo. Ob tem, da so tvegali aretacije, so nekatere tudi dejansko zaprli. (Sterle 1972) »Kurirja Nikolaja Lončnerja in predsednika primorskega emigrantskega društva *Soča* Ladislava Planinška, so sredi maja 1941 Nemci aretirali. Na Jesenicah so ju zaprli, nato pa odpeljali v celovške zapore. Nemci so oba ustrelili kot talca v Dragi pri Begunjah konec decembra 1941.« (Šorli 1975b, 8-9) Večinoma pa so kurirji TIGR-a pozneje postali partizani in aktivisti NOV. (Šorli 1973)

3.3 Črni bratje

Da je bil potreben nek organiziran upor, priča tudi fenomen skupine, imenovane Črni bratje. To je bila skupina fantov, starih med 10 in 15 let, ki so se uprli proti raznarodovanju in terorju. Organizacija Črni bratje se je oblikovala septembra in delovala do decembra 1930. Ti mladi uporniki so se organizirali po vzgledu TIGR-a in se poimenovali po oglarjih-karbonarjih, družini aktivnih italijanskih liberalnih nacionalistov.⁶ (Cencič 2005)

»Program organizacije je bil: »vzdrževati in dvigniti slovenskega narodnega duha, boj proti fašizmu, trosenje antifašističnih letakov in širjenje plakatov, rušenje in požiganje fašističnih vzgojnih ustanov...rušenje fašističnih spomenikov in simbolov.« Načrtovali so razstrelitev spomenika padlim italijanskim vojakom nad Podgoro, doma fašistične mladinske organizacije Balilla v Gorici in glede na najdeni tloris, najbrž tudi požig šole v Cerovem.« (Kacin Wohinz 1990, 378) Policija je 16 »črnih bratov«, med 11. in 17. decembrom 1930 aretirala.

Kot je opisal brat štirinajstletnega dijaka Mirka Brezavščka, je bila organizacija spontana in samoiniciativna. Fantje niso imeli nobene literature, ki jo je izdajala organizacija TIGR in je takrat krožila po Primorski. Imeli so le eno številko Jutra, ki je opisovalo tržaški proces. Po mnenju Wohinčeve (1990) bi lahko z gotovostjo sklepali, da so v njem dobili zamisel, saj so teoretično posnemali sistem in namen tržaške Borbe. O njihovi naivnosti o ilegalni

---

⁶ »Carbonari« so se v začetku 19. stoletja (1820, 1821 in 1830) borili za osvoboditev in združenje Italije. Karbonarji so se sestajali v oglarskih kočah in od tod so dobili svoje ime. Imeli so še nejasne ideje o enotnosti Italije. Ko so jih zatrli, je levo republikansko krilo karbonarjev ustanovilo organizacijo Mlada Italija, ki jo je vodil Giuseppe Mazzini. (Cencič 2005, 139)

organiziranosti priča tudi podatek, da so imeli po zgledu nekdanjih legalnih društev celo predsednika, podpredsednika in knjižničarja. Delovanje Črnih bratov je spadalo pod posebno sodišče. Vendar pa, kot pravi brat Mirka Brezavščka, ko je bil januarja 1931 opravljen kazenski postopek, mladoletnost obtoženih, ni bila ovira, saj so delovali »z razsodnostjo«. Sodni proces je preprečila smrt Mirka Brezavščka, 21. februarja 1931, kar je bila očitna posledica mučenja. (Kacin Wohinz 1990)

Kruta smrt mladoletnika je pomenila preusmeritev nadaljnjega postopka obravnave. Rim se je zbal mednarodnih odmevov in se je odločil za ublažitev ukrepov. K razpletu dogodkov je morda prispevalo tudi stališče varnostnih obmejnih organov v Idriji z dne 29. decembra 1930, ki je sporočilo kvesturi v Gorici, da ne more dobiti nobenih podatkov, da bi bila skupina mladih povezana z iredentističnimi združbami prek meje. Fantje so bili izključeni iz vseh šol v kraljevini in za dve leti so bili postavljeni pod strogi policijski nadzor (l' ammonizione). (Cencič 2005, 117)

Vendar so jim oblasti kljub temu ponudile šolanje v drugih krajih in plačilo internata. (Kacin Wohinz 1990)

Ciril Zupanc ob 40-letnici dijaške bratovščine piše, da je France Bevk že leta 1952 napisal povest Črni bratje. V opombi je med drugim zapisal: »Ta ali oni bralec, ki bo prebral to zgodbo, se bo vprašal: ali se je to res zgodilo? In jaz mu že naprej odgovarjam: da, res se je zgodilo... « Zupanc pa zaključí z mislijo: »Mirkov grob v Gornjem Cerovem je narodna svetinja. Ob njegovi narodni zavesti in ob njegovi žrtvi naj se vzdaja naš mladi rod!« (Zupanc 1971, 5)

Poleg črnih bratov sta tu še smrti Draga Bajca in Lojzeta Bratuža. Drago Bajc, študent prava v Padovi in pesnik je že kot srednješolec sodeloval pri tržaški Edinosti in pri humorističnem časopisu Čuk na pal'ci, ki je izhajal v Gorici. S svojimi članki je vzbudil pozornost med tržaškimi in goriškimi književniki in novinarji. Bajc je opravljal poleg javnega dela tudi ilegalno. Sodeloval je pri širjenju slovenskega dovoljenega in prepovedanega tiska. Bistvene razlike med dovoljenim in prepovedanim tiskom ni bilo. Fašisti so namreč plenili tudi tisto literaturo, ki je bila izdana z odobritvijo italijanske oblasti. Ker je Drago Bajc kmalu postal sumljiv, so ga začeli fašisti temeljiteje nadzorovati. Da bi se izognil zasledovanju, je zbežal v Padovo, kjer je študiral, vendar pa, ker je bil na spisku, da ga pošljejo v konfinacijo, se je moral vrniti domov. Potem, ko naj bi ga zastrepili fašisti, je moral Drago Bajc, hudo bolan, na pot iz Padove do Gorice. Po prihodu se je njegovo zdravstveno stanje poslabšalo in 25. oktobra 1928 je umrl. Oblast najprej ni želela izročiti njegovega trupla očetu, nato pa je bil pogreb zaradi množice ljudi dvakrat odpovedan in šele tretjič izveden. (Logar 1967a, 41-43)

Lep primer nečloveških represij je smrt kulturnega delavca, pevovodje in skladatelja, 34-letnega Goričana Lojzeta Bratuža. Ker so ob božiču leta 1936 peli slovensko sveto noč, so ga fašisti aretirali in ga prisilili piti strojno olje, pomešano z bencinom. Kmalu zatem je v hudih bolečinah umrl. (Fatur 2007)

3.4 Sporazum TIGR-KPI

TIGR se je v želji, da bi okrepil svoje delovanje, začel povezovati z antifašističnimi silami v Italiji. Kot pravi Albert Rejec, so navezali tesnejše stike s KPI leta 1934, takrat, ko se je TIGR, kot nacionalistična organizacija že preobrazila. Kljub temu je prišlo do prvih stikov med TIGR-om in KPI že leta 1929. Takrat naj bi se v Celovcu po posredovanju komunista Ivana Regenta⁷ sestala Rejec in Togliatti, vendar predstavnik italijanskih komunistov na sestanek ni prišel. (Rejec 1995)

Nekateri avtorji (Rutar 2008) označujejo za dan podpisa sporazuma KPI in TIGR-a 15. december 1935. Celo sam podpisnik Albert Rejec »misli«, da je bilo poleti 1937. Osebo sta ga šla podpisat Rejec in Zelen z motorjem prek švicarskih prelazov v Pariz. Da takrat ni bilo snega, priča ohranjena fotografija. Kot ugotavlja Tatjana Rejec (1995), kaj takega pozimi v švicarskem visokogorju, skoraj ni mogoče. Zato je prepričana, da je bila končna verzija pakta podpisana poleti 1936. Dogovor s KPI so podpisali trije: Albert Rejec, Danilo Zelen in Just Godnič. Vendar sta v Pariz odšla le Rejec in Zelen. Za KPI pa so podpisali: Grieco, Gennaro in Visintin. Sporazum je bil nadaljevanje tistega iz leta 1930 z italijanskimi emigrantskimi antifašističnimi organizacijami. Bil je le poglobitev sodelovanja, saj je TIGR vse aktivnosti, ki so izhajale iz teh sklepov, že od takrat izvajal. Sporazum je vseboval zavezo, da bodo člani TIGR-a ilegalno vodili čez mejo italijanske antifašiste in komuniste prek Cerkljanskega, Idrijskega skozi snežniške gozdove v Jugoslavijo in od tam prek Avstrije in Švice v Pariz. Na podlagi sporazuma so tigrovci iz Pariza prejeli italijanske antifašistične časopise (*Becco giallo*, *Giustizia e Liberta* in *Avanti*) za nadaljnji transport v notranjost Italije. (Rutar 2008)

---

⁷ V razpravi 28. novembra 1929 se Ivan Regent ni strinjal z italijanskimi komunisti. Pri pripravi dokumenta o komunistični akciji na nacionalnem področju in odnosa do manjšinskih antifašističnih sil je bilo po Regentu zatiranje kulture enako hudo kot ekonomski pritisk. Ta problem ne zadeva le kmeta, temveč celotno narodno manjšino. Temu so ostro nasprotovali italijanski komunisti, češ da ne poudarja dovolj razrednosti delavsko-kmečkega boja nad nacionalnim. Med drugim mu je Michele Radolovich-Quinto očital, naj bo samoodločba zgolj parola za agitacijo in naj bo odcepitev uporabljena le, če je država, od katere se manjšina odcepi, meščanska. (Kacin-Wohinz 1990, 453)

Med organizacijama je prišlo do akcijske enotnosti. Iz sporazuma o skupnem nastopanju v Julijski krajini, ki ga je objavila komunistična revija 'Stato operaio' (št. 2-1936) pa je razvidno, da sta se KPI in TIGR (v sporazumu – movimento nazionale rivoluzionario sloveno e croato) sporazumela o naslednjem: KPI se bo zavzemala za samoodločbo s pravico do odcepitve Julijske krajine od Italije, delovala bo s slovenskim in hrvaškim ljudstvom v Julijski krajini proti gospodarskemu in nacionalnemu zatiranju, TIGR pa je soglašal z vključitvijo v enotno akcijo delavskih mas za izboljšanje življenjskih razmer in se odločil za sodelovanje s Komunistično partijo, kot partijo delavskega razreda v boju italijanskega naroda za zlom fašistične diktature. Sporazum je poleg tega podčrtal popolno organizacijsko in načelno avtonomijo obeh podpisnikov in osnovno vodilo: zajeti je treba široke ljudske množice v Julijski krajini, jih mobilizirati in usmeriti v akcijo, s čimer naj pride do široke ljudske fronte. (Zidar 1968a, 8)

»Končni rezultat sporazuma med TIGR-om in KPI je predvideval, ob predpostavki, da pride KP na oblast, pravico slovenske manjšine v Italiji do samoodločbe.« (Cencič 1997, 251) »Tak sporazum je bil mogoč, ker se je TIGR na eni strani odrekel nekaterim starim akcijskim metodam, ki jih je KPI označevala kot anarhični terorizem. KPI na drugi strani, pa je tisti čas postala bolj ugledna med množicami v Julijski krajini, tudi spričo njenega zavzemanja za pravice do samoodločbe ljudstev in narodov.« (Zidar 1968a, 8)

Ruggero Grieco, član izvršilnega odbora KPI in eden izmed podpisnikov sporazuma med KPI in TIGR, je kritiziral program in borbene metode TIGR-a. Poveličeval pa je duh požrtvovalnosti in drznosti, ki je prežemal večji del mladih borcev proti fašizmu. Grieco je celo priznaval, »da so številni komunisti stopali v vrste te organizacije, ker je organizacija TIGR v določenem obdobju nadomeščala množično dejavnost naše komunistične partije. (Šorli 1974, 2)

»Kot pravi Rejec v njegovih spominih,⁸ (1995) je takrat prišlo do idejnega preobrata. Skoraj ni bilo važno ali Partija ali TIGR. Kot sam pravi, ni prišlo do zveze med TIGR-om, ampak med 'antifašistično revolucionarno organizacijo slovenskega in hrvaškega naroda v Italiji s KPI', prav tako je bilo 80 % članstva marksistično usmerjenega.« (Rejec 1995, 26-27)

V tistem času je prihajala med primorsko ljudstvo ne le antifašistična literatura, temveč tudi marksistična. Kljub temu, da je bila v takratni Jugoslaviji marksistična literatura prepovedana,

---

⁸ Rejec je bil zaslišan na Ozni v Beogradu marca in aprila 1945, mesec prej, 1. februarja 1945 pa aretiran na sremski fronti. (Rejec 1995)

se je vendarle širila med ljudstvom. Ljudi je opozarjala, da sta narodna in socialna borba tesno povezani in da se je treba boriti tudi za pravice proti izkoriščanju delovnega človeka, za nov red. Po mnenju Faturja (2002) so se porajali prvi zametki socializma. K razraščanju nove orientacije je pripomogla tudi gospodarska kriza. Brezposelnost se je večala in Slovenci so bili prvi na vrsti za odpust. V takšnem ozračju je povsem naravno, da je pripeljalo do akcijskega pakta med organizacijo TIGR in KPI leta 1936. (Fatur 2002, 15-23)

»Po sporazumu TIGR-a s KPI je tekla skupna akcija vse do leta 1940. Na podoben način in na podobnih osnovah pa so v letih pred drugo svetovno vojno nastajale vezi med TIGR-om in KPJ oziroma KPS.« (Zidar 1968a, 8)

Potreba po organiziranem uporu Slovencev in Hrvatov, najprej v okviru ORJUNE in nato TIGR-a, je bila le posledica tistega, kar se je dogajalo s slovanskim narodom pod Italijo. Po ukinitvi društvenega življenja in pregonu duhovščine, se je bilo potrebno ilegalno organizirati. Možnost za to je predstavljala ravno organizacija TIGR. Z ilegalnim uporom, sabotažnimi akcijami, razpečevanjem literature, je bila glavni svetilnik upora proti italijanskemu zatiranju slovanskega naroda. Vse sabotažne akcije, tako TIGR-a, kot tudi za kratek čas bratovščine Črnih bratov, so bile usmerjene zgolj v uničenje imovine glavnih potujčevalnic, šol, vrtcev časopisnih ustanov itd. Izogibali so se civilnih žrtev. Ob razstrelitvi zgradbe časopisa *Il popolo di Trieste*, je privedlo do prvega tržaškega procesa. V nočnih urah, ko naj bi bila zgradba prazna, je bil ponesreči ubit glavni urednik časopisa.

Po prvem tržaškem procesu leta 1930, ko je za nekaj časa vladalo zatišje, so se kmalu potem člani TIGR-a zopet organizirali. V želji, da bi TIGR okrepil svoje delovanje, se je povezal z italijanskimi protifašisti, ki so bili večinoma člani prepovedane KPI. Iz sporazuma s KPI je bil jasno nakazan program TIGR-a in želja po drugačnem, pravičnejšem družbenem redu.

4 UPOR med 1939 in 1945

4.1 Priprave na vstajo proti Nemčiji in Italiji

Zveza med prizadevanji TIGR-a v desetletju pred drugo svetovno vojno in med NOB jugoslovanskih narodov je bila na ozemlju Julijske krajine hitro vzpostavljena, saj je bila sama po sebi logična. Po avstrijskem Anschlusu marca 1938 so bili nacisti takorekoč že pred vrati Jugoslavije in bilo je le vprašanje časa, kdaj se bo zgodil napad Nemčije z Italijo na Jugoslavijo. Takrat je armada kraljevine Jugoslavije že kovala nove strateške obrambne načrte, v katere je bila vključena tudi organizacija TIGR. Ko bi napadla italijanska vojska jugoslovansko, bi bila ta stacionirana na utrjenih obrambnih položajih na t.i. Rupnikovi liniji ob rapalski meji od morja v Kvarnerju do meje z Avstrijo. Nato bi se na italijanski strani člani TIGR-a spopadli z Italijani. Načrt je bil podoben tistemu iz oktobra leta 1917, ko je na soški fronti avstrijska armada s t.i. čudežem pri Kobaridu potisnila italijansko vse do reke Piave. Izvedba take akcije bi zahtevala mobilizacijo zaupanja vrednih Slovencev na obeh straneh meje. Zaradi najstrožje konspiracije, sta vse te naloge in usmeritve v letih 1938-1940, izvajala le Danilo Zelen in Ferdo Kravanja. Od njiju je bila torej odvisna celotna vstaja na Primorskem, v končni fazi pa tudi strategija jugoslovanske armade. (Rutar 2008)

Teren za to je bil pripravljen in vezi TIGR-a s slovenskimi komunisti so se tkale že nekaj let.

Vidno vlogo pri spletnju teh vezi je imel prav Pinko Tomažič⁹. Pinko Tomažič, Viktor Bobek in Danilo Zelen so se srečali v Ljubljani že avgusta 1939. Dogovarjali so se o skrivališčih orožja, ki jih je imel TIGR v Julijski krajini. Dogovorili so se, da določeno količino orožja, ki ga je skrival Vadnal v Žejah pri Postojni, predajo Tomažiču. Decembra istega leta sta prišla Bobek in Tomažič k Vadnalu in nato so nekaj orožja prenesli iz Žej v Vremsko dolino. Znamenita trojka TIGR-a iz vasi Žeje na Pivškem je do poletja 1940 celih pet let hranila to orožje. (Zidar 1968b, 4)

---

⁹ O splošnem uporju proti fašizmu je Tomažič pričel razmišljati s svojimi sošolci po prvem tržaškem procesu leta 1930, ki se je končal z ustrelitvijo bazoviških obsojencev. Leta 1934 je pričel sodelovati v ilegalnem komunističnem gibanju v Trstu. Naslednjega leta je ilegalno odšel v Jugoslavijo. Študiral je na zagrebški univerzi in se mnogo družil z delavci. V društvu primorskih emigrantov »Nanos« je ustanovil partijsko celico. Leta 1937 se je vrnil v Trst in obogaten z izkušnjami iz Jugoslavije, nadaljeval delo med antifašisti. Pinku Tomažiču, narodnemu heroju, so leta 1968 v Kopru ob dnevu mladosti odkrili spomenik, ki stoji pred vhodom v osnovno šolo, ki nosi njegovo ime. (TV15 1968, 1)

Po besedah Mirka Brovča¹⁰ bi vstaja Primorcev potekala v štirih fazah:

1. po italijanskem napadu bi sledil protinapad jugoslovanske vojske in zaustavitev italijanske vzdolž rapalske meje
2. nato bi po celotni Primorski za hrbet Italijanom stopile v akcijo sabotažne skupine TIGR. Porušile bi cestne, železniške, telefonske in električne povezave, pa tudi mostove in predore in večji del ostale infrastrukture
3. gverilske skupine TIGR-a bi pozvale prebivalstvo k narodni vstaji. Da bi pridobili nekaj orožja, bi napadli karabinjerske postaje. Prostovoljci Soške legije pa bi bili zadolženi za zvezo z jugoslovansko armado
4. v zadnji odločilni etapi bi jugoslovanska armada pregnala na fronti obkoljene in od zaledja odrezane italijanske enote (Rutar 2004)

Ozračje konec tridesetih let je postajalo že precej napeto in to so čutili tudi člani TIGR-a. Ob priključitvi Avstrije Nemčiji in nemškem napadu na Poljsko, je bilo le vprašanje časa, kdaj se bo zgodil napad na Jugoslavijo. Ob tem so videli člani TIGR-a priložnost za oborožen vojaški upor in da dobijo nazaj tisto, kar so izgubili po prvi svetovni vojni – Primorsko.

4.2 TIGR in Angleži

V pripravah na vstajo proti okupatorju je dr. Ivan Marija Čok¹¹ vzdrževal stike s predstavniki oblasti v Jugoslaviji in angleško obveščevalno službo. Jugoslovanski odbor iz Italije, ki mu je predsedoval prav dr. Ivan Marija Čok, je vzpostavil stike z britanskim Secret Intelligence Service (SIS) in z na pobudo Winstona Churchilla

---

¹⁰ Rojen na Koritnici pri Grahovem v Baški dolini leta 1914. Na drugem tržaškem procesu obsojen na trideset let zopora. Leta 1997 odlikovan z Zlatim častnim znakom svobode Republike Slovenije. (Rutar 2004)

¹¹ Še pred fašističnim napadom na Jugoslavijo je pobegnil iz konfinacije v Palestino, od tam v Egipt in nato v ZDA, kjer je kot predsednik »Jugoslovanskega odbora iz Italije« deloval za priključitev Primorske in Istre Jugoslaviji. Sodeloval je pri glasilu »Bazovica« in se zavzemal za spuščanje primorskih Slovencev iz zavezniških ujetniških taborišč in za njihovo vključevanje v jugoslovansko kraljevo vojsko. Med vojno je bil dr. Čok kot liberalec hud nasprotnik jugoslovanske begunske vlade in to predvsem zato, ker so bili v njem tudi slovenski klerikalci (zlasti dr. Miha Krek). Od jugoslovanske begunske vlade ga je odbijalo tudi dejstvo, da so bili v njej še vedno nekateri Slovenci, ki so bili ministri v vladi leta 1940, ko so njega konfinirali zaradi protifašistične dejavnosti. Leta 1945 se je vrnil v Trst in nekaj časa sodeloval v študijskem odseku PNOO. Umaknil se je iz javnega dela in se vrnil k odvetništvu. Avgusta 1947 so ga na sodni obravnavi proti skupini inž. Črtomirja Nagodeta in dr. Borisa Furlana razglasili za agenta tuje obveščevalne službe. Zagrenjen in razočaran je šel v ZDA, kjer je junija 1948 umrl. (Ferenc 1977, 158)

ustanovljeno upravo za posebne operacije Special Operations Executive (SOE), za sabotažne akcije v zasedeni Evropi. Odbor je z njeno pomočjo razvil proti Nemčiji in Italiji vrsto obveščevalnih in sabotažnih dejanj. Ne gre spregledati dejstva, da so računali na vseljudsko vstajo v Julijski krajini. (Bajc v Pirjevec 2007, 144)

Ko se je začela druga svetovna vojna so bili pripadniki SOE in njeni sodelavci že v Jugoslaviji. Britanci so želeli na Balkanu ustvariti probritansko vzdušje, odvrniti zблиževanje Jugoslavije s silami osi in pripraviti osnove za vojaške sabotaže in odporniško gibanje.

Predhodnice SOE so že julija 1940 razmišljale o državnem udaru. Vendar so si premislile, da ne bi s tem spodbudile panslavističnih čustev, ki bi jih sprožili in uporabili s sovjetsko pomočjo. Poskuse državnega udara so zaustavili tudi zato, ker je Jugoslavija bila še nevtralna, saj takrat še ni bila v vojni. (Bajc 2002)

Britanci so jih oskrbovali z orožjem, razstrelivom pa tudi z radijskimi oddajniki. Enega od teh je dobila tudi tržaška mladina, zadolžena za zbiranje informacij. V zahvalo pa bi Britanci dajali, v primeru zmage, politična zagotovila za izničenje rapalske meje, kar je tudi razvidno iz pisma, ki ga je Čok poslal britanskemu zunanjemu ministru Anthonyju Edenu: 'Na začetku tega našega sodelovanja smo izjavili, da ne zahtevamo niti ne sprejemamo nikakršne druge protiusluge za to sodelovanje, razen obljube z avtoritativne britanske strani, da bomo po koncu vojne dosegli naše nacionalne zahteve: svobodo pokrajin Trst, Gorica, Istra in njihovo združitev z Jugoslavijo'. Vendar so, kot navaja Čok, v istem dokumentu 'naši britanski prijatelji' podali le ustna zagotovila. Pa tudi še po enem letu, ko so Slovenci zahtevali nekaj bolj konkretnega, je bilo po mnenju Londona, za pisno še 'prezgodaj'. (Pirjevec 2007, 145)

Po kapitulaciji Francije na začetku leta 1941, ko je ostala Velika Britanija sama v boju proti Hitlerju, je razprava o Rapalski pogodbi dobila večji pomen. Londonska vlada je namreč želela prepričati kneza Pavla, da ne pristopi k silam osi. S trozvezo med Jugoslavijo, Grčijo in Turčijo je računala na to, da bo s tem preprečila Nemčiji prodor v Sredozemlje. Ta »kupčija«, ki jo je sprožil Milan Gavrilović - britanski zaupnik in prvi jugoslovanski veleposlanik v Moskvi - naletela sprva na odklonilno stališče, saj Britanci niso želeli ponoviti napake iz prve svetovne vojne, ko so razpravljali o teritorialnih spremembah še pred koncem spopadov. Vendar ji ob kapitulaciji Francije, na koncu ni preostalo drugega, kot da naredi izjemo in ne tvega morebitnega zavezništva med Beogradom in Berlinom. (Pirjevec 2007)

Nemško-sovjetski pakt avgusta 1939 in padeč Francije je bil dovolj velik alarm, da so britanske službe stopile skupaj. Bolj so se bali nemškega kot pa italijanskega prodora na

Balkan. Niso namreč zanemarjali sovjetskega pohoda proti britansko-iranskim naftnim poljem. Zaradi tega so jeseni 1939 sklenili dogovor s Turčijo in še istega leta v Istanbulu ustanovili manjši obveščevalni center. (Vodušek-Starič 2002)

Slovenci so z Britanci delovali v treh smereh:

1. *Sodelovanje z obveščevalno mrežo, ki jo je ustvaril TIGR, so Čok in sodelavci pošiljali pomembne informacije Britancem in Francozom. Te informacije se niso omejevale le na območje Julijske krajine, temveč tudi na področje Avstrije in južne Nemčije preko koroških Slovencev.*
2. *Tiskanje in razmnoževanje protifašističnega propagandnega gradiva, ki so ga razdeljevali po Italiji in južni Nemčiji.*
3. *Angažiranje pri sabotajah na strateške objekte v Italiji in Avstriji ter na donavsko balkanski liniji, ki je bila pomembna za nemško gospodarstvo.*

(Bajc v Torkar 2005, 15)

Iz Beograda je glavni operativec TIGR-a Albert Rejec posredoval Čokova navodila vodstvu v Ljubljano, od tam pa sta jih Danilo Zelen in Ferdo Kravanja posredovala tigrovcem od bovškega prek tolminskega in notranjskega vse do Trsta. (Rutar 2004)

Kot je pozneje povedal Rejec (1995), je od Angležev prejemal eksploziv za sabotajne akcije, nato pa z vlakom iz Beograda odpotoval v Ljubljano, kjer ga je čakal Danilo Zelen. Od tam pa sta ga skupaj prepeljala v Italijo, kjer so ju čakali njihovi tovariši. Sabotajne akcije so v Avstriji, ki je bila takrat z Anschlussom že del Nemčije, trajale od konca leta 1939 pa do junija 1940, v Italiji pa v letih 1928-1931, kasneje je prihajalo do manjših spopadov vse do leta 1939. Več priprav in akcij je bilo od jeseni 1939 pa do sredine junija 1940, največ v času italijanske vojne napovedi in njene mobilizacije. V Italiji in Nemčiji je akcije izvrševala revolucionarna antifašistična organizacija Slovencev in Hrvatov s sodelovanjem posameznih Slovencev iz Koroške. Do začetka vojne je Organizacija izvajala akcije samo v Italiji, brez kakršnegakoli vpliva Anglije, od začetka vojne pa tudi v Nemčiji z angleškim materialom in njihovo pomočjo. Vse so vodili Zelen, Kravanja in Rejec. (Rejec 1995) TIGR je po naročilu angleške SIS in navodilih Ferda Kravanje aprila 1940 izvedel dve sabotaji na železniških progah na Koroškem. Saboterje je Gestapo kmalu odkril in povezave so ga vodile v Jugoslavijo in na Primorsko. Po tem, ko je preiskavo prevzela OVRA, je v Žejah našla cel kup pušk in nabojev, kar je pripeljalo do prvih aretacij poleti 1940. Aretirali so vodilne člane oboroženih skupin na Postojnskem, Pivškem, Ilirskobistriškem, Tolminskem in Bovškem.

Priprtih in zaslišanih je bilo čez 900 oseb, 299 pa so jih pridržali za nadaljnjo preiskavo in sodbo. (Rutar 2008)

Ravno zaradi sodelovanja TIGR-a z Angleži je pripeljalo do tega, da so Alberta Rejca, prvega februarja 1945 aretirali na sremski fronti in ga na sedežu UDBE zasliševali o njegovem delu v ilegalni organizaciji, sodelovanju z angleško SOE in SIS. Izpustili so ga konec aprila na pobudo Ivana Regenta, saj naj bi prav Rejec podpisal sporazum z italijansko KPI leta 1936. (Rejec 2006)

4.3 Drugi tržaški proces

Sabotažne akcije članov TIGR-a na železniških progah na Koroškem je Gestapo pripeljalo v Jugoslavijo in na Primorsko. Po preiskavah OVRE je prišlo do prvih aretacij poleti 1940 in sojenj.

Italijanska vlada je tako kot leta 1930 inscenirala v Trstu velik proces, da bi s tem prestrašila Slovence in Hrvate pod Italijo. Posebni fašistični tribunal je prišel ob začetku decembra 1941 v Trst. Prišel je z namenom, da ne bi sodil samo članom TIGR, temveč vsem Slovencem in Hrvatom, ki so na kakršenkoli način zbujali v ljudeh narodno zavednost ali pa se upirali fašističnemu nasilju. (Rejec 1957, 463-64)

Višina kazni na drugem tržaškem procesu je bila tedaj odvisna od odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Ko je Jugoslavija 25. marca 1941 na Dunaju podpisala sporazum o pristopu k silam osi, je bilo še upanje na ugoden razplet sodbe. Vendar se je že čez dva dni zgodil državni udar s strani proangleško usmerjenega armadnega vrha v Beogradu. Nakar je 6. aprila 1941 sledil napad na Jugoslavijo. Tako je na drugi tržaški proces čakalo 60 obsojencev - 34 protifašistov iz tabora TIGR-a in 26 komunistov iz skupine Pinka Tomažiča. (Rutar 2008, 12)

Kazen je bila visoka: 9 obsojenih na smrt, po posredovanju diplomatskih krogov v Ljubljani in s pomočjo Vatikana so štirim na smrt obsojenim znižali kazen na dosmrtno ječo, ostalim pa zaporne kazni od 1,5 do 30 let. Poleg Pinka Tomažiča so bili 15. decembra 1941 na Opčinah ustreljeni še Simon Kos, Viktor Bobek, Ivan Ivančič in Ivan Vadnal. (Rutar 2004)

4.4 Soška legija

Medtem ko so potekale aretacije članov TIGR-a na Primorskem poleti 1940, so se v Sloveniji primorski emigranti zbirali za oboroženo vstajo v odred prostovoljcev »Soška legija«. Priprave so se začele avgusta pod vodstvom vodilnih razpuščene Zveze emigrantskih organizacij dr. Lava Čermelja, dr. Draga Marušiča in Iva Sancina. Kot že prej omenjeno, bi se Soška legija združila s člani TIGR-a, prostovoljci pa bi se lahko vključili tudi v enote redne vojske. Zbiranje prostovoljcev je potekalo vso jesen in zimo 1940 do 25. marca 1941, ko je knez Pavel pod pritiski Hitlerja klonil in pristopil k paktu osi, v veri, da bo državo rešil pred neposredno vpletenostjo v vojno. (Pirjevec 2007) To bila prisiljena storiti po razkritju in likvidaciji TIGR-a na Primorskem ter porazu in razpadu redne kraljeve armade, zato da bi se izognila vojni, ki je takrat že divjala v Evropi. (Rutar 2004) Le nekaj dni po podpisu sporazuma je sledil, v povezavi z britanskimi agenti, vojaški udar pod vodstvom generala Dušana Simovića. Sporazum s Hitlerjem in Mussolinijem je bil razveljavljen, nakar so se opredelili za zahodne zaveznike, Anglijo, Francijo in ZDA. Nemčija je brez vojne napovedi napadla Jugoslavijo 6. aprila 1941. Po dvanajstih dneh je Jugoslavija kapitulirala in 15. aprila je kralj Peter II. z večino Simovićeve vlade zbežal v Grčijo, nato preko Egipta in Palestine v London. (Pirjevec 2007)

V času do napada Italije na Jugoslavijo 11. aprila, je trojica vodje prostovoljcev (Čermelj, Marušič, Sancin) kar preko ljubljanskega radia, pozvala Primorske prostovoljce naj pridejo v Narodni dom v Ljubljani, da se bodo skupaj na oborožen način uprli fašizmu. Po poročanju Lava Čermelja je bil odziv veličasten. Po aretacijah tigrovcev za drugi tržaški proces je bila Soška legija eden redkih političnih in vojaških odzivov v Jugoslaviji in, kar je še najbolj zanimivo, so ga organizirali kar Primorci sami. 9. aprila se je na zbirnem mestu v Novem mestu, kamor se je preselil štab Dravske divizije, zbralo kar 3000 prostovoljcev. Od tega je bilo 2000 Primorcev Soške legije, 700 študentov in dijakov Akademske legije in 300 drugih. (Rutar 2004) Člani vodstva razpuščene Zveze emigrantskih organizacij Marušič, Sancin in Čermelj so odšli v Zagreb na poveljstvo, da bi se povelja nanašala na sodelovanje z redno jugoslovansko vojsko. Vendar, ker je bila vojska že v razsulu, so hrvaški poveljniki, ki so bili naklonjeni ustašem, pustili nemški vojski z Madžarske prosto pot. Soška legija je od zagrebškega poveljnika prejela ukaz, naj se razporedi v Karlovcu. Naslednji dan, ko so prišli v Karlovac, so ustaši izvedli prevrat in prevzeli poveljstvo. Tako je Soška legija ostala brez vojaškega vodstva in prostovoljcem ni preostalo nič drugega, kot da se vrnejo v Slovenijo, ki

jo je že zasedla italijanska vojska. Nekatere so aretirali in poslali v konfinacijo, drugi so se skrivali in kasneje vstopili v partizane. (Rutar 1996)

4.5 Prvi spopad

Gverilska skupina TIGR-a Danilo Zelen¹², Anton Majnik¹³ in Ferdo Kravanja¹⁴ so vzdrževali stike z vodji celic, tako BORBE kot TIGR-a. Usposabljala jih je za izvajanje različnih akcij: pravil konspiracije, kako zbirati obveščevalne podatke, kako ravnati v primeru aretacije, kako odgovarjati med zaslišanjem. Gverilska skupina jim je vlivala pogum in zavest, da niso sami. Imeli so jo kot za »delegacijo« svojih zaveznikov, armado matičnega naroda. (Rutar 2008) Maja 1940, po aretaciji članov TIGR-a na Koroškem, sta se Zelen in Kravanja umaknila v ilegalno.

Po zasedbi Ljubljanske pokrajine je Italijanska vojska iskala skupine razpuščene jugoslovanske vojske, pa tudi emigrante, prostovoljce Soške legije.

Zelen, Majnik in Kravanja so se po enomesečnem bivanju v bunkerju pri Strugah zatekli v kočo na Mali gori nad Ribnico. 13. maja zjutraj leta 1941 so italijanski policisti, karabinjerji in žandarji obkolili kočo. Nato je sledil spopad, v katerem je bil smrtno ranjen Danilo Zelen. Kravano in Majnika pa so ju ranjena prijeli Italijani. Oba sta pobegnila in pozneje padla kot partizana.

13. maj 1941 velja danes za prvi spopad z okupatorjem na slovenskih tleh. Po mnenju nekaterih avtorjev (Rutar 2008, Marušič 2009) še danes ni čisto jasno, ali je šlo za spopad ali pa zgolj za obrambo. Po mnenju Rutarja (2008) naj bi trojico izdal neki Trinkaus ali pa žandar Josip Pišorn. »V spominskih zapisih najdemo domnevo, da je morda Trinkaus trojico izdal Pišornu, ta pa Italijanom.« (Rutar 2008, 98)

---

¹² Leta 1917, pri desetih letih, se je po opravljeni štirikredni osnovni šoli še med vojno vpisal na Ljubljansko realko. Njegov rojstni kraj Senožeče na Krasu je novembra leta 1918 zasedla italijanska vojska. V Senožeče je prihajal le ob počitnicah, v prvih letih še s potnim listom, po letu 1928 pa samo še ilegalno. (Rutar 2008, 26) Na ljubljanski univerzi je od svojega 21. leta študiral strojništvo. Potem pa se je ves posvetil boju za osvoboditev Primorske. V organizaciji TIGR, ki je leta 1929 ustanovila v Ljubljani svoj izvršni odbor iz vrst beguncev ilegalnih organizacij na Goriškem in v Trstu ter okrožnih voditeljev onkraj meje, se je Zelen razvil v vodjo, neustrašnega borca in politično preudarnega človeka. (Šorli 1971, 11)

¹³ Padel je v noči med 21. in 22. novembrom leta 1943. Po mnenju Rutarja (2008, 93) je za njegovo smrt kriv VOS.

¹⁴ S partizanskim imenom Peter Skalar je naloge, ki jih je imel prej v TIGR-u, kasneje nadaljeval v OF, tudi po vstopu v Komunistično partijo Slovenije. Vzdrževal je zvezo med demokratičnimi silami, ki so obstajale znotraj OF, NOB, KPS. Večkrat se je s svojimi predlogi, predvsem zaradi svojega ugleda in legendarne vloge v primorskem antifašizmu, uprl trdnim revolucionarnim strukturam v NOB. Padel je v partizanih 10. oktobra 1944. (Rutar 2008)

»Ne glede na to, ali so bili izdani ali ne, šteje slovensko zgodovino pisje ta dogodek na Mali gori kot zadnjo akcijo revolucionarne organizacije TIGR in kot prvi spopad z okupatorjem na slovenskih tleh.« (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 367)

4.6 TIGR v OF

Ker je bil cilj tigrovcev priključitev Primorske k matičnemu narodu, so svoj upor v OF razumeli kot nadaljevanje svojega dolgoletnega upora. Drugi pomemben dejavnik je bila kapitulacija vojske kraljevine Jugoslavije. Tisti člani TIGR-a, ki naj bi sodelovali v tretji etapi vstaje, so tako po letu 1941 ostali brez vodstva. Z ustanovitvijo partizanske vojske jim je OF ponudila novo strategijo osvoboditve. (Rutar 2004)

Prva partizana iz vasi Rut, od koder je bil tudi na drugem tržakem procesu ustreljeni Simon Kos, sta bila že leta 1941 poznana tigrovca Jože Koder in Anton Koder-Cesta. Oba sta padla kot borca narodnoosvobodilne vojne. Nekdanji člani protifašistične organizacije 'TIGR' so imeli v Rutu shranjenega precej orožja. To orožje so skrbno skrivali za čas, ko bodo udarili po okupatorju. Ko so se povezali z OF, so takoj spoznali, da je to tista organizacija, ki bo sposobna organizirati oborožen upor. V novembru 1941 je v Rutu že deloval aktiv OF. Pozimi 1941-1942 se je preimenoval v krajevni odbor OF. To je bil eden prvih odborov OF na Primorskem. Ko se je partizansko gibanje na Primorskem vedno bolj širilo, so Italijani začeli mobilizirati vse fante, ki so še bili doma. Takrat so odbori OF začeli veliko propagando med fanti, da se umaknejo mobilizaciji v italijansko vojsko. (TV15 1970, 19)

Celice TIGR-a so vstopale v OF z odobravanjem še predvojnih političnih pokroviteljev TIGR-a v Ljubljani. Tako so ljubljanski predvojni demokratični krogi skušali ohraniti svoj vpliv v OF. Tigrovske skupine je v pogovorih z Alešem Beblerjem predstavljal Maks Rejec. Po Rutarjevem mnenju (2004) je liberalno politično poslanstvo proti koncu leta 1942 trčilo ob enosmerna, revolucionarna načela komunistov. Nesoglasja med skupinama so se pojavila jeseni 1942, ko je pričelo prihajati do rivalstev za prevlado in usmeritev OF. Rutar predpostavlja, da so se ti spori na Primorsko prenašali iz Ljubljanske pokrajine. Bili so odraz razkola, na eni strani bloka predvojnih strank in na drugi komunistov. Tako so nekaterim tigrovcem odvzeli politični vpliv in jih postavili v degradiran položaj. Kot pravi Rutar do leta 1942 so bili tigrovci homogena odporiška skupina znotraj OF, ki ni izvirala iz nobenih političnih motivov, da bi bila recimo protiutež komunistični skupini. (Rutar 2004)

»S podobnimi težavami so se srečevali krščanski socialisti z Edvardom Kocbekom na čelu. Tako Ivan Maček-Matija v svojih *Spominih* pravi: '...vlogo partije, ki je bila hrbtenica Osvobodilne fronte, smo premalo poudarjali. To je že leta 1942 začelo izkoriščati nekaj krščanskih socialistov na terenu, ki so kazali želje po ustanovitvi samostojne organizacije svojih somišljenikov v OF.'« (Maček v Rutar 2004, 182)

Krščanki socialisti naj bi ob koncu leta 1942, po mnenju Rutarja (2004), takrat še demokratične OF, imeli pristojnosti nad I. bataljonom Dolenjskega odreda. Rutar dodaja, da se za kaj podobnega na Primorskem tigrovci niso zavzemali. Komunisti so se temu uprli z argumentom, da bi to vodilo v medsebojne spopade in predvsem razpad Narodnoosvobodilne vojske. Konec februarja 1943 je prišlo do podpisa Dolomitske izjave. KPS je z njo dosegla konec rivalstev znotraj političnih skupin v OF.

Kmalu za tem pomen Dolomitske izjave pojasni sekretar CK KPS Boris Kidrič v spremnem obvestilu, poslanem podrejenim poverjeništvom CK in okrožnim komitejem. 'Ta skupinski sporazum načelno seveda ničesar ne spreminja na vsenarodnem karakterju Osvobodilne fronte, na strukturi vrhovnega plenuma OF in na načelni možnosti, da v OF enakopravno sodeluje sleherna patriotična skupina, ne da bi se odpovedala svoji skupinski avtonomiji. Če bi mi (mišljena je KP; op. a.) zaradi tega sporazuma, ki je nastal med ustanovnimi skupinami OF, spreminjali in zožili samo linijo OF kot celote, bi seveda zagrešili izrazito sektaštvo in bi kaj takega lahko usodno vplivalo na nadaljnji potek osvobodilne borbe. Razlogi, ki so dali Centralnemu komiteju pobudo za izjavo, v bistvu ne segajo preko današnje narodnoosvobodilne etape, temveč so zakoreninjeni v potrebi, da ostane OF enotna, vseljudska narodna organizacija slovenskega naroda, da se torej ne razvedeni v koalicij ...' (Rutar 2004, 184)

Po mnenju Faturja (2002) tigrovstvo v usodnem letu 1941 ni splahnelo. Fatur pravi, da o »splahnitvi« gibanja ne moremo govoriti, razen če naj splahnitev razumemo kot konec brez pravega učinka. Ob izreku sodb na drugem tržaškem procesu so bile na tržaških ulicah že prve propagandne akcije OF. S tem se je, kot pravi Fatur, začela narodnoosvobodilna vojna in teren zanjo je bil na Primorskem dobro pripravljen. Že v prvih dneh so se skoraj vsi člani tigrovske revolucionarne organizacije pridružili OF. »Revolucionarno gibanje Primorcev 1941. leta torej nikakor ni splahnelo. Nasprotno: čisto naravno na osnovi svojega notranjega zorenja, ki je bilo pogojeno s konkretnimi socialno-političnimi prilikami Primorske med dvema vojnama, se je zlilo v enoten revolucionarni in narodnoosvobodilni tok slovenskega in jugoslovanskih narodov.« (Fatur 2002, 15-23)

Kmalu po avstrijskem Anschlussu marca leta 1938 je organizacija TIGR videla, da se bo treba bolje organizirati. V najstrožji tajnosti so člani organizacije tihotapili orožje iz Jugoslavije ter ga skrivali na različnih lokacijah celotne Primorske. V sodelovanju z angleško obveščevalno službo je organizacija TIGR izvedla sabotaže v Avstriji in Italiji, kar je pripeljalo do petih smrtnih obsodb in dolgoletnih zapornih kazni na tako imenovanem drugem tržaškem procesu. Medtem ko so potekale aretacije za drugi tržaški proces, so se v Sloveniji primorski emigranti zbrali za oboroženo vstajo v odred prostovoljcev »Soška legija«. Pozneje pa bi se Soška legija združila s člani TIGR-a. Po kapitulaciji Jugoslavije in razpadu redne vojske je ostala Soška legija brez vojaškega vodstva in bila razpuščena. Po zasedbi Ljubljanske pokrajine je italijanska vojska iskala različne uporniške skupine. Gverilska skupina TIGR-a, Danilo Zelen, Anton Majnik in Ferdo Kravanja so se zatekli na Malo goro nad Ribnico. 13. maja 1941 so se spopadli z italijansko vojsko, kjer je Danilo Zelen padel. Ta dogodek naj bi bil zadnja akcija organizacije TIGR in prvi spopad z okupatorjem na slovenskih tleh. Večina članov organizacije TIGR se je kmalu po ustanovitvi OF pridružila partizanskim enotam. Torej iz tega sklepam, da sta bili tigrovski in partizanski boj dve kontinuirani dejanji.

5 ODNOS DO TIGRA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

5.1 TIGR in posledice sodelovanja z Angleži

Sodelovanje z Angleži je pomembno vplivalo na odnos povojnih voditeljev do organizacije TIGR. Posebej je pomembna tudi vloga predsednika Odbora Slovencev v Italiji in tajnika Ivana Rudolfa.

Ob tržaškem vprašanju¹⁵ leta 1943 se je vrzel med liberalci in klerikalci znotraj slovenske diaspore še poglobila. Oboji so računali na zahodne zaveznike za osvoboditev domovine in njeno združitev. Vendar pa so se razhajali glede odnosa do partizanskega gibanja. Na eni strani so Krek in njegovi sodelavci videli »rdečo nevarnost«, v očeh Čoka pa so bili vojaška sila, na katero je treba računati. Čok je v poročilu o razmerah v Sloveniji ameriški tajni službi OSS februarja 1943 poudaril pomen OF. V tistem trenutku je še upal na združitev vseh patriotskih elementov za doseg skupnega cilja: »federativne državne ureditve z avtonomno Slovenijo, Hrvaško in Srbijo«. Nedvomno pa se je Čok zavedal premoči partizanov. Podobnega mnenja je bil tudi Ivan Rudolf¹⁶ v Kairu. (Pirjevec 2007) »Maja 1943 je podal Britancem in komandantu jugoslovanskih enot v severni Afriki in na Bližnjem vzhodu 'svečano izjavo', 'da se naš bataljon nikoli ne bo boril v vrstah Draže Mihajlovića /.../ da naše fante zbiramo samo za osvoboditev Julijske krajine in zato, da bi imeli pri mirovni konferenci v rokah adut, s katerim bi dokazali, da je ta zemlja naša!«. (Bajc v Pirjevec 2007, 200) S tem je dal Rudolf Britancem jasno vedeti na kateri strani je. Ogradil se je od njihovega dvoumja, da bi navezali stike z obema odporniškima gibanjema. (Pirjevec 2007, 199-200)

---

¹⁵ Po ofenzivi zahodnih zaveznikov in Sovjetske zveze leta 1943 je tržaško območje postajalo geopolitično vedno bolj zanimivo in aktualno. (Pirjevec 2007)

¹⁶ Maistrov borec in tajnik jugoslovanskega odbora v Italiji. V marcu 1941 je čez Bližnji vzhod odpotoval v Kairo, kjer je pod psevdonimom Ivan Učenikov začel izdajati list »Bazovica« za slovenske gospodinjske pomočnice v Egiptu, ki pa je bil pozneje »kot berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije« namenjen primorskim Slovincem – bivšim italijanskim vojakom v zavezniškem ujetništvu. Sodeloval je tudi pri mobilizaciji Slovencev in Hrvatov, ki so bili kot italijanski vojaki v zavezniškem ujetništvu. Po vojni je prišel v Trst in se zaposlil v zavezniški radijski upravi Trsta, kjer je tudi umrl. (Ferenc 1977, 159)

Poročilo Eda Brajnika-Štefana¹⁷ je bilo poslano 11. julija 1943 Zdenki Kidrič, o stanju na Primorskem in delovanju organizacije Tigor¹⁸ za Bovško, Tolminsko in Baško grapo.

Poročilo pravi, da so to bila pred vojno žarišča organizacije TIGR. Za Bovško pravi, da je OF zelo dobra in ljudje vstopajo množično v partizane. O Tolminskem pravi, da je pravzaprav jedro nacionalnega upora na Primorskem. Na podoben način opisuje Baško grapo, vendar s to razliko, da je to omenjeno kot eno žarišče slovenskega meščanskega nacionalističnega gibanja. Naprej pravi, da je večina članov liberalcev. Kasneje so voditelje po tržaškem procesu pozaprlji, nekateri pa so emigrirali (Čok, Rudolf), 'tako, da so se teroristi znašli popolnoma brez vodilnega kadra'. Po razpadu Jugoslavije jih je večina prešla v OF in nekateri so celo postali člani Partije. V nadaljevanju pravi, 'da jih je nekaj še vedno anglofilsko nastrojenih in z aktivnostjo Angležev rastejo njihove simpatije zanje in s tem njihov oportunistem', da so neka 'sredina v OF, ki bi postala nevarna zlasti, če bi se na terenu pojavili voditelji, ki žive v emigraciji, oziroma zaporih in koncentracijah.' (Rejec 2006, 83)

Poročilo se mi je zdelo pomembno tudi zato, ker je bila tako, po mnenju Tatjane Rejec, prikazana organizacija TIGR vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja.

Podobno mnenje zasledimo tudi v poročilu poverjenišтва pokrajinskega komiteja ZKM za Primorsko 18. avgusta 1943, ko je svoje mnenje o TIGR-u podal Bojan Štih-Tilen Borjan. Piše pa takole:

Buržoazna vodstva (klerikalci, liberalci in socialisti – Vilfan, Besednjak, Golouh) so se vezali s silami reakcije (fašizem, beograjska čaršija, anglo-francoski imperialisti) proti silam napredka v lastnem narodu. Politikom reakcionarnih buržuaznih partij je bil fašizem ljubši zaradi njihovih socialnih koristi kakor pa borba italijanskega in tudi slovenskega proletariata ter kmetov proti Mussoliniju. Obenem pa so se spuščali naši politiki vedno globlje in globlje v objeme beograjske čaršije (posebno liberalni del – dr. Ivan Marija Čok) ter čakali, kdaj bo jugoslovanska buržoazija zasedla in 'osvobodila' Primorje. Liberalni del buržoazije je ves čas fašistične okupacije slovenskega Primorja ustanavljal razne teroristične organizacije, ki so bile dejansko samo orodje anglo-francoskih imperialistov in Intelligence Service, v katerih je prav aktivno sodelovala liberalna mladina Gorice in ostalih mest. (Rejec 2006, 82)

---

¹⁷ Rojen 1922, umrl 1983, poslan na Primorsko s strani Zdenke Kidrič, načelnice Centralne komisije VOS-a, da organizira VOS na Primorskem.

¹⁸ Uporabljeno je starejše Regentovo poimenovanje za TIGR.

Torej je bil takrat TIGR po mnenju Štiha teroristična buržoazna organizacija v službi anglo-francoskih teroristov oziroma imperialistov.

»Dobrih štirideset let kasneje pa se njegova slika o TIGR-u malce spremeni. Zanimiva je ocena v Sardočevih spominih *Tigrova sled* v Borcu leta 1984 (št. 10, str. 616-617) kjer je med drugim zapisal, da se 'ocene Tigra še vedno oblikujejo pod vplivom kominternovskih mnenj, tako imenovanega terorizma' in da je 'čas, da se zgodovina opre na pričevanja, ki so edina pot k resnici'«. (Rejec 2006, 82)

Kot pravi Rejčeva (2006), žena Alberta Rejca, je Štih v tej oceni TIGR-a iz leta 1984 vsaj toliko pošten, da svoj negativni odnos do TIGR-a med NOB-jem vsaj posredno prizna, ko piše, da so bile ocene TIGR-a med vojno in po njej negativne.

Po mnenju Branka Marušiča je Rejčev tigrovski krog deloval izključno antifašistično in si kakih drugih ciljev ni zastavljal. Tako lahko razumemo povezave tigrovcev z angleško obveščevalno službo, ki je naročila izvedbo atentatov v Nemčiji, v času, ko se je ta zblíževala z idealom zatiranih, s Sovjetsko zvezo. Takrat sta si Rejec in tigrovsko gibanje pridobila sloves, ki ju je zlasti v letih po drugi svetovni vojni postavil na stranski tir in njihova dejanja so bila obdana z molkom. (Marušič 1987, 236)

5.2 TIGR in seja CK-ja

Po vojni je bil odnos do TIGR-a napet. Da bi rešili enkrat za vselej vprašanje TIGR-a, so sklicali sejo CK ZK 13. junija 1958. O upravičenosti trditev, da so želeli nekateri TIGR zamolčati, govori ravno ta seja IK CK ZKS. Sklepi te seje so bili pozneje večkrat omenjeni, še posebej po osamosvojitvi Slovenije. Ta seja še danes buri duhove in se lahko upravičeno očita takratni KPS, da je z njo hotela načrtno utišati delo in vodstvo organizacije TIGR.

Pred sejo CK-ja je bil v *Slovenskem Jadranu* objavljen članek, kjer Jožko Žiberna opisuje TIGR. Med drugim pravi: »da se danes mnoge stvari postavljajo napačno, saj se piše o pojavih, kot je »TIGR« in podobno, kot o naprednih pojavih, čeprav vemo, da so bile resnično napredne sile primorske emigracije v stari Jugoslaviji izven omenjene organizacije.« (Slovenski Jadran 1958, 11)

Na Žibernove besede je Alojz Zidar 5. 2. 1958 poslal pismo, ki pravi: 'V interesu resnice in da se ne bi potvarjala zgodovina Julijske krajine, apeliram na bivše člane TIGR-a, še posebno na tiste, ki so bili že od vsega začetka v NOV in ki danes zavzemajo vidne položaje na političnem in gospodarskem polju, da pišejo nekaj o tej

organizaciji, da se na ta način omogoči, da bivša organizacija TIGR, posebno pa njena mladina, zavzame tisto častno mesto v zgodovini, kot ji po vsej pravici pripada.' Uradni zaznamek v gradivu za sejo CK ZKS z dne, 21. 2. 1958 pravi, da je bil razgovor z Alojzom Zidarjem opravljen 19. 2. 1958 o zadevi bivše organizacije TIGR. Zidar pravi, da se bivši člani organizacije TIGR, ki so kasneje sodelovali v NOB, čutijo prizadete zaradi članka, ki je izšel v Slovenskem Jadranu. (Primorski rodoljub 2001, 46)

Na omenjeni seji je Mitja Ribičič med drugim dejal, da 'CK KPS nima kaj odločati glede TIGR-a, ker je vprašanje popolnoma jasno. /.../ Če prepustimo raznim Rejcem itd., da ustvarjajo obraz te organizacije, da oni tolmačijo in publicirajo primorsko gibanje, bi to pomenilo miniranje naprednega gibanja, miniranje Partije. Zato ne smemo dopustiti, da se tu kdorkoli aktivizira, zlasti pa ne staro vodstvo /.../ ker so take zahteve lahko le nadaljevanje vohunske linije te organizacije'. (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 395)

Tigrovci so po seji CK-ja 13. junija 1958 dobili od UDB-e vprašalnik z naslovom *Plan za elaborat organizacije TIGR*. Zanimala jih je struktura organizacije, njeni poverjeniki, emigrantska društva v stari Jugoslaviji, delovanje Alberta Rejca in o njegovem sodelovanju z angleškimi obveščevalnimi službami itd. Po seji CK-ja 13. junija so Rejca zaslišali 14. julija 1958 v prostorih TNZ v Ljubljani. Po tem datumu ga niso več zaslišali. Iz priprav na zaslišanje najdemo, da se kot strokovni delavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja ukvarja s slovensko-hrvaško narodnostnimi manjšinami v Trstu in Gorici in da se na tamkajšnje razmere dobro spozna. Zato bi jim, kot pravi Rejčeva, morebitna njegova aretacija v javnosti prej škodila kot koristila, saj je bil med slovenskimi intelektualci v Trstu in Gorici cenjen in spoštovan. Da bi preprečili njegovo pisanje o TIGR-u, so leta 1959 Rejca in dr. Lava Čermelja, upokojili. (Rejec 2006)

Ne glede na trenja, ki jih je doživljal Albert Rejec s takratno oblastjo, so mu po smrti leta 1985 v rojstnem Tolminu odkrili splominsko ploščo, na kateri piše: »vodilnemu uporniku Albertu Rejcu, soustanovitelju ilegalne organizacije TIGR«. Njegovemu spominu se je prišla poklonit močna delegacija bivših tigrovcev. To je bila tudi prva spominska plošča tigrovcu, na kateri je bilo napisano ime TIGR. (Rejec 2006, 218-19)

Po sejah IK CK ZK, 6. in 13. junija 1958 je bila zavrnjena pobuda članov TIGR-a za priznanje njihove protifašistične organizacije. V mesecih po seji so izvedli preiskave, poleg Rejca še proti Zorku Jelinčiču in dr. Jožetu Deklevi. Albert Rejec je dal svojo izjavo, kot sem že omenil, 14. julija 1958. Ravno tako je Zorka Jelinčiča večkrat »obiskal« na domu

sodelavec SDV-ja. V poročilu SDV v Ljubljani, poslanem v Beograd 3. septembra, je na koncu poročila zabeleženo: »Iz Jelinčičevih izjav je razvidno, da je sovražno razpoložen do družbene ureditve FLRJ in da zavestno podpihuje šovinistična razpoloženja v Slovenskem Primorju ter s tem ustvarja politično zmedo na terenu.« (Rutar 2000, 14-16)

Besede Mitje Ribičiča na omenjeni seji so še danes zelo aktualne in večkrat ponovljene. Za nekatere služijo kot jasen dokaz odnosa KPS do TIGR-a.

Tako je več kot štirideset let po seji CK-ja Saša Vuga ob odkritju spomenika in ulice Zorku Jelinčiču v Novi Gorici 7. 5. 2000 v govoru dejal:

'In potlej je živel tudi v povojnih dneh, ko so na neki seji Slovenskega centralnega komiteja govorili o TIGR-u, torej o našem, o slovenskem, o prvem oboroženem protifašizmu v Evropi – kot o izrodku, kot o angleški špijonski agenturi. Govorili so neki važni, neki grdi možiceljni.' in nadaljuje: '...eden od teh, ki je lahko sam sebi zgodovinski dokument neumnosti, še živi /.../ In se v grozljivi nadutosti izražali o tigrovskih junakih tako, da me je še danes, ne le kot primorskega Slovenca, temveč kot človeka, globoko sram.' (Vuga 2000, 12)

Glede na to, da je Mitja Ribičič danes še živ, je po vsej verjetnosti Saša Vuga mislil ravno njega. Jasno je, da se danes na podlagi te seje CK-ja iz leta 1958, KPS očita načrtno zamolčanje dela organizacije TIGR. Vprašanje pa je, če je bila KPS v tem uspešna. Kakšen je bil odnos do TIGR-a po seji leta 1958, bom podrobneje predstavil v nadaljevanju.

5.3 Polemika in stališča do TIGR-a med 1945 in 1991

Po vojni, še posebej pa po seji CK-ja leta 1958, je v Sloveniji vladala neka določena previdnost pri pisanju o TIGR-u. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je več avtorjev opozarjalo, da se še vedno čaka, da se z znanstvenega vidika pojasni vloga ljudi in dogodke, okoli katerih se spleta toliko različnih pomislekov, nejasnosti in potvorb. (Marušič 1968) Zaradi nerazumevanja in neodločnosti zgodovinarjev je bilo obdobje upora TIGR-a v zgodovinskih učbenikih takrat še vedno slabo opisano. Ljudje so si bili edini, da se zgodovinarji bojijo dati pravo oceno teh bojev in jih pravilno ovrednotiti. (Logar 1967b) »Po mnenju nekaterih avtorjev se podcenjuje ali celo zanika delo organizacije, ki je v letih fašizma ogromno prispevala za ohranitev nacionalne zavesti na Primorskem.« (TV15 1967, 8)

»Virov za osvetlitev zgodovinske vloge organizacije TIGR je bilo že takrat dovolj. Leta 1964 nam vire o TIGR-u predstavi Branko Marušič v *Studi Goriziani*. V italijanščini predstavi gradivo, ki govori o ilegalni dejavnosti slovenskih organizacij pod Italijo v obdobju fašizma. Poleg člankov Zorka Jelinčiča, *Primorska mladina in T.I.G.R. pod fašizmom* so o tem obdobju pisali še Lavo Čermelj in Ivo Juvanič.« (Marušič 1964, 72-73) »Leta 1966 je bila izdana knjiga Črtomirja Šinkovca *Uporni svet pod Snežnikom*, v kateri se seznanimo z nastankom, razvojem in pomenom organizacije TIGR. Knjiga je bila napisana na pobudo občinskega odbora ZZB NOB Ilirska Bistrica. Na območju te občine so jo šole vključile celo v svoj učni program.« (Šušteršič 1966, 6) »Žal pa je takrat še vedno vladalo mnenje, da je organizacija TIGR in njeno delovanje obsežna in zapletena zadeva in da se še nihče ni lotil celovite in nepristranske obdelave te organizacije.« (Pervanje 1974, 2)

Svoj delež, v želji prikazati pravo resnico o TIGR-u, je prispevala tudi Vera Brgoč, nekdanja ravnateljica Osnovne šole »25. maj« na Prestranku. Kljub temu, da v učbenikih ni bila vključena protifašistična dejavnost na Primorskem med obema vojnama, je šola po zaslugi Brgočeve ohranjala tigrovsko izročilo. »Leta 1960 je Brgočeva z uvedbo pionirskih iger in zgodovinskih krožkov začela raziskovati tigrovsko dejavnost in uporniško delo domačega ljudskega junaka Ivana Vadrnala. V letu 1971 je bila končana zgodovinska raziskovalna naloga z naslovom *Vstaja v mojem kraju*, ki je v obsežnem poglavju prikazala tudi tigrovsko gibanje in drugi tržaški proces.« (Brgoč 2007, 148) Kot pravi Brgočeva je bila šola vedno zagovornica resnice, da so bili tigrovci predhodniki narodnoosvobodilnega boja na Primorskem. (Brgoč 2007)

V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja se je začelo ustvarjati bolj ugodno ozračje za ovrednotenje TIGR-a. Tako je leta 1972 Alojz Zidar brez dlake na jeziku opozarjal, da hočejo na žalost nekateri, ki tedaj niso živeli v takoimenovani Julijski krajini (pod Italijo), prikazati organizacijo TIGR kot nepomembno, njene člane pa kot naivne ljudi, ki so baje njihov patriotizem izkoriščali »vrhovi« in vohunske službe raznih zahodnih velesil. Dejstvo pa je, po mnenju Zidarja (1972), da je bil TIGR predhodnik narodnoosvobodilnega boja in da so bili prvoborci na Primorskem večinoma člani TIGR.

'Na Primorskem bela garda ni imela uspeha,' pravi Zidar, 'tam tudi ni bilo procesov proti raznim zahodnim vohunom. Zato tudi ne drži, da so nas vrhovi izkoriščali proti interesom našega naroda. Prav nasprotno, ostali smo zmeraj zvesti svojemu narodu, tudi tedaj, ko so nas razočarali tisti, ki smo od njih največ pričakovali. Tedaj nismo zapustili 'bojnega polja', zato nas ne sme dandanes nihče dolžiti, nam očitati, češ da

nismo ubrali prave poti, saj je bila naša pot vselej le ena – to je boj proti fašizmu!
(Zidar 1972, 5)

Po Zidarjevem mnenju ni pošteno, da se ljudje nikdar ne spomnijo primorskih rodoljubov, ki so znali tako hrabro umirati, da jih je celo sovražnik občudoval. Ko je rimsko sodišče leta 1942 obsodilo na smrt Vinka Hrvatina je ta z roko zažugal sodniku in vzkliknil: »Le sodite, svinje, toda zmaga je naša!« (Zidar 1972, 5) Ob vsem tem se Zidar zaveda, da kot preprost človek ne more pisati zgodovine. Čudi pa se, da razni pristojni kulturni delavci, zgodovinarji ne posvetijo dovolj truda, da bi pravilno osvetlili dejansko, zgodovinsko vlogo organizacije TIGR. (Zidar 1972)

To, da so sedemdeseta leta prinesla novega vetra v odnosu do organizacije TIGR, priča tudi dejstvo, da so se leta 1972 zbrali nekateri borci proti fašizmu iz obdobja med prvo in drugo svetovno vojno. Sešli so se pri zgodovinarju Antonu Rutarju, ki je že več let zbiral gradivo iz obdobja, ko se je razvila protifašistična organizacija TIGR. (TV15 1972) Leto pozneje, leta 1973 je bilo na prenovljenem Kromberškem gradu razstavljeno obsežno muzejsko gradivo. Razstava je zaobjemala obdobje od začetka fašizma, prek bazoviških žrtev, delovanja organizacije TIGR ter začetkov Komunistične partije in narodnoosvobodilne fronte, do oborožene vstaje. Tako je že leta 1973 tudi organizacija TIGR dobila svoje mesto na razstavi o narodnoosvobodilni vojni. (Primorski dnevnik 1973)

Izjemna sedemdeseta leta v odnosu javnega mnenja do organizacije TIGR, so bila kronana leta 1977 z znanstveno monografijo o TIGR-u dr. Toneta Ferenc z naslovom *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940*. Dr. Ferenc je že takoj v uvodu poudaril, da se je omejil samo na temo, ki jo označuje naslov te knjige: »Sem predvsem raziskovalec zgodovine narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda in se nisem niti mogel niti hotel podati v večletno raziskovanje zgodovine organizacije TIGR. To je naloga mojih kolegov in prepričan sem, da jo bodo uspešno rešili. Vendar sem zadovoljen, da sem lahko nekaj prispeval tudi k tej zgodovini.« (Ferenc 1977, 5) Da bi se izognil morebitnim preglobljim sodbam predvojnega dogajanja se, kot je napisal dr. Ferenc, »ni hotel« podati v raziskovanje organizacije TIGR. S knjigo je želel prikazati tudi ta del pomembne slovenske zgodovine. Če je dr. Ferenc »predvsem raziskovalec narodnoosvobodilnega boja« lahko iz tega razumemo, da so akcije TIGR-a izvedene spomladi leta 1940 že del »narodnoosvobodilnega boja«. Torej je s tem odgovoril na veliko dilemo, to da je bil TIGR predhodnik NOB-ja. (Ferenc 1977)

Za glavno rehabilitacijo TIGR-a pa je poskrbel dr. Aleš Bebler. V svojih spominih iz leta 1981 je opisal svoj odnos do TIGR-a:

Še iz Pariza, od dogovorov z Danilom Zelenom, pa doslej, sem imel s tigrovci zelo dobre izkušnje. Naši najboljši borci so bili dostikrat tigrovci. Janko Premrl, znani junak Vojko, je bil TIGR-ovec. Naš Ferdo Kravanja, Peter Skalar, in toliko drugih, so bili tigrovci. Med našimi najboljšimi aktivisti, okrajnimi in drugimi sekretarji, je bila gotovo polovica tigrovcev. Tu ni bilo dvoma: TIGR je postal sinonim borbe proti italijanski okupaciji brez ideoloških pogojev. Za vstop v OF in partizanske vrste – nobenih ovir. Cele vasi, npr. Čezsoča, nekdanj v TIGR-u, so se prav tako v celoti vključile v OF. (Bebler 1981, 120)

Tatjana Rejec, žena Alberta Rejca pravi, »da je Bebler v svojih spominih povsem zamolčal zgodovinska dejstva, razvidna iz medvojnih partizanskih arhivov, saj je svoj partizanski odnos do TIGR-a prikazal tako, kot ga je imel že v času NOB-ja. /.../ Partija je v začetku 80-ih let – po Kardeljevi smrti leta 1979 – dojela, da ji lahko le koristi, če se proglasi za sooblikovalca tudi tigrovskega boja in tigrovskih osamosvojitvenih teženj Primorcev.« (Rejec 2006, 138)

Bebler pa je tu lahko »upravičeno dvomil« v Maksa Rejca¹⁹, enega tistih »padalcev«, ki so prišli iz Egipta in se spustili v Polhograjskih Dolomitih pri vodji slovenskih četnikov Karlu Novaku. Kasneje naj bi Rejec peš prišel do njihove postojanke. Tu pa Bebler v njegovih spominih piše:

Kako ga sprejeti, ko prihaja od sovražnikov? Težko nam je bilo odrediti odnos do njega, ker je govoril kot zaveznik, tigrovec, ki spada v OF! /.../ Živel je v naši zaščitni četi, /.../, z našim spremstvom je odšel v dolino, nekam blizu Kanala, rekoč, da ima sestanek z italijanskimi antifašisti. Od kod ta naveza? /.../ Dva fanta sta šla z njim, pa sta se proti jutru vrnila sama. Rejec se ni vrnil na dogovorjeno mesto. Kakšne namene je imel, kakšni Italijani so ga tisto noč čakali? /.../ Kaj je bilo z Rejcem? Osebne ambicije? Ali kaj drugega? Kakšne so bile njegove zveze z Novakom? Kakšna angleška navodila so bila tu vmes? (Bebler 1981, 119-120)

Da stvar postane še bolj zanimiva, Rejčeva tu postavi Beblerja na laž. Kot pravi Bebler, je Maks Rejec marca 1943 priletel med partizane iz Egipta. Leta 1978, torej tri leta preden so izšli njegovi spomini, v 5. knjigi Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji, so v tisku izšla poročila terenskega aktivista dr. Maksa Rejca, ki jih je januarja in februarja 1943 pisal članu PK KPS za Primorsko Dušanu Pirjercu o organiziranju OF v Baškem in Tolminskem okrožju.

---

¹⁹ Brat Alberta Rejca in tigrovski aktivist, ubit julija 1943. Po mnenju Rejčeve je eksekucijo izvedla vojska na Beblerjev ukaz. (Rejec 2006)

Ko mu je tigrovec Srečko Šorli z Blejske Dobrave ob izidu spominov pisal pismo na to temo, Bebler nanj ni reagiral. (Rejec 2006) Maks Rejec se po teh dokumentih ni spustil iz angleškega letala s padalom, ki naj bi prišlo iz Egipta, temveč je bil ves čas na slovenskih tleh. Tu se pokaže očitno neskladje med resničnimi dogodki in Beblerjevim pisanjem.

Da se je odnos Partije do TIGR-a v osemdesetih letih spreminjal, nam je dal vedeti že dr. Aleš Bebler s svojimi spomini. Alojz Zidar pa je skoraj trideset let po seji CK-ja leta 1958, takrat, ko se je zavzemal za vidno mesto TIGR-a v zgodovini, leta 1987 izdal knjigo z naslovom *Doživetja tigrovca partizana*.

Že na prvi strani jasno nakaže namen knjige, ko zapiše:

»Knjigo posvečam tigrovcem, ki so trpeli po zaporih in žrtvovali svoja življenja za osvoboditev Primorske in Istre; posvečam jo vsem tistim, ki so umirali ob moji strani med makedonskimi partizani.« (Zidar 1987, 2)

Svojo misel pa je zaokrožil še v spremni besedi, ko je: »še pred tridesetimi leti za tigrovsko gibanje veljalo, ali vsaj njegov vodstveni del, da je bilo vpleteno v razne »imperialistične« mreže, ki so pustili fante umirati za tuje račune in je bila organizacija razdeljena na patricije in plebejce.« (J. Vilfan, *Partizanski dnevnik*, 22. 10. 1944). Ta ne dovolj premišljena oznaka je vrsto let po drugi svetovni vojni krojila uraden odnos do tistih primorskih antifašistov, pri katerih se je sama od sebe porodila misel »ustanoviti ilegalno organizacijo, ki bi se borila s silo proti uzakonjenemu nasilju fašizma« (A. Rejec, *Borec* 1957, str. 463). Vilfanove besede povejo veliko o takratnem razumevanju narodno-revolucionarne organizacije. (Zidar 1987)

Po mnenju Marušiča (2004) je prav ta delitev na plebejski in patricijski del ustvarjala odnos vodstva narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji do tigrovske organizacije med NOB in tudi po vojni. Sodelovanje za angleško obveščevalno službo je tigrovce postavilo pred ostro presojo voditeljev partizanskega boja že med vojno in takoj po njej. »Tigrovci so jemali primat partizanskemu boju in označevanje, da so bili sodelavci tajne službe neke imperialistične države, je predimenzionirano«, zaključuje Marušič v govoru ob odkritju spomenika Ferdu Kravanji v Čezsoči leta 2004. (Marušič 2004, 45-47)

5.4 TIGR po osamosvojitvi Slovenije

Da se je odnos do TIGR-a docela sprostil, smo morali počakati do osamosvojitve Slovenije leta 1991. Z demokracijo so lahko spregovorili in ovrednotili organizacijo TIGR tudi tisti, ki prej niso imeli možnosti. Demokratična Slovenija je želela na novo ovrednotiti osebnosti in dogajanje v času med obema vojnama. S ponovnim ovrednotenjem se niso strinjali vsi. Kot sami pravijo, gre tu že za prevrednotenje, in eden izmed njih je tudi zgodovinar dr. Branko Marušič.

Marušič je upal, da ko smo se leta 1991 na Primorskem spomnili petdesete obletnice smrti Danila Zelena, da so stvari postavljene na pravo mesto. Takrat so se kot dediči tigrovstva pojavljale skupine, ki to nikakor niso mogle biti. Nekateri primorski rodoljubi, ki se jim taka rehabilitacija tigrovstva ni zdela dokončana, so letos v Kopru ustanovili društvo, ki naj ohranja tigrovske tradicije /.../ TIGR tako še vedno ostaja sredi boja za svojo uveljavitev in priznanje. Morda ni več zanimiv, ker so se mu opravičilno poklonili 'nekdanji'. (ne smemo pozabiti, da je TIGR l. 1935 sklenil sporazum o sodelovanju s komunisti). (Marušič 1994, 18)

Za ponovno in pravilno ovrednotenje so v Postojni 21. maja leta 1994 ustanovili *Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske*. Ali ga je bilo potrebno ustanoviti ali ne, nam vzroke, kako je prišlo do ustanovitve društva TIGR, pojasni eden izmed članov iniciativnega odbora Karlo Kocijančič. Povedal je, da so k ideji o ustanovitvi društva veliko pripomogle oddaje RAI Radio Trst A o primorskem odporništvu proti fašizmu.

Prvi sestanek iniciativnega odbora je bil v Kopru 13. 9. 1993. Kasneje se je zbor sestal še 8. 10. 1993 v Žusterni in 15. 12. 1993 na dan 52-obletnice ustrelitve obsojencev drugega tržaškega procesa na Opčinah pri Trstu. Kot je zapisal Karlo Kocijančič je 8. 10. 1993 na sedežu KS Žusterna prikazal potrebo po izvedbi neke organizirane oblike delovanja tigrovcev, ki naj bo skupnost ali združenje in ki naj bi zajemalo tudi potomce in prijatelje te nekdanje organizacije.

Kakšni bodo cilji društva, so iz razprave leta 1993 izhajale naslednje točke:

- 1. da ima organizacija TIGR velik pomen pri odporu primorskega ljudstva proti fašizmu in da so se skoraj vsi aktivni člani TIGR vključili v NOB*
- 2. da se ustanovi neka oblika delovanja tigrovcev: združenje ali skupnost članov /.../ in da se nekdanjim tigrovcem priznajo iste zasluge kot borcem NOB, Maistrovim borcem, španskim in grškim borcem*

3. da se postavi spominsko obeležje organizatorjem TIGR-a na Nanosu – kraju ustanovitve
  4. da se organizaciji TIGR postavi dostojen spomenik in da bi bil pri tem vsak Primorec voljan prispevati vsaj 'novčič'
  5. da se izvede popis živih in mrtvih članov
  6. da se obvešča javnost o pomenu organizacije TIGR
  7. da se seznanijo z dejavnostjo člane TIGR iz Istre na Hrvaškem
- (Kocijančič 1999a,18)

Da bojazen dr. Marušiča o »mitizaciji« TIGR-a le ni iz trte izvita priča spomenica, sprejeta na občnem zboru Društva za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske 20. 5. 1995. Spomenica, ki je bila poslana organom oblasti in medijem, pravi:

1. narodnorevolucionarnemu gibanju TIGR mora država Slovenija povrniti zgodovinsko mesto in čast in se z javno izjavo opravičiti za povojne krivice, storjene pripadnikom te organizacije in njenemu moralnemu ugledu;
2. da se ob praznovanju 50-letnice zmage nad fašizmom dostojno prikaže prispevek Primorske in se izrecno omeni organizacija TIGR;
3. da se preživelim pripadnikom organizacije TIGR in najbližjim svojcem umrlih priznajo iste pravice kot udeležencem NOB;
4. da država Slovenija postavi spomenik v spomin na organizacijo TIGR in vsem, ki so krvaveli v antifašističnem boju na Primorskem

Zadnja točka pa govori, da bi morala Slovenija zahtevati povrnitev materialne škode v času italijanske zasedbe Primorske. (Kocijančič 1999b, 2)

Iz navedenega je razvidno, da si je društvo TIGR že takoj po njeni ustanovitvi prizadevalo za enakopravno obravnavo, tako organizacije TIGR kot udeležencev NOB-ja. V zahtevi za postavitev spomenika je potrebno poudariti, da je bil prvi spomenik postavljen ob obletnici žrtvam prvega tržaškega procesa že 6. septembra 1931 v Kranju v Prešernovem gaju. To je tudi prvi spomenik žrtvam fašističnega nasilja v Evropi. Pozneje je bil postavljen spomenik bazoviškim žrtvam na Bazoviški gmajni 9. septembra 1945 in obnovljen spomenik 6. septembra 1970 na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu. (Fatur, 2007, 73-77)

»13. maja 1941 je bil na Mali gori nad Ribnico prvi oboroženi spopad Slovencev s fašističnim okupatorjem, v katerem so sodelovali pripadniki organizacije TIGR. V počastitev spomina na vsa rodoljubna dejanja Slovencev, ki so prispevala h končni državni osamosvojitvi slovenskega naroda je bila na isti seji sprejeta še 'spomenica o proglatitvi 13. maja za dan rodoljubja'«. (Primorski rodoljub 1999, 5)

Društvo TIGR je, z namenom poudariti pomen organizacije TIGR kot vseljusko odporništvo, ki je kasneje preraslo v NOB, septembra 1997 posredovalo takratnemu podpredsedniku vlade Marjanu Podobniku in ministru za šolstvo dr. Slavku Gabru predlog, za vključitev več vsebin o domovinski vzgoji. Želeli so, da dobijo žrtve prvega in drugega tržaškega procesa primeren prostor v slovenski zgodovini. (Vižintin 1999)

Ravno na omenjene dejavnosti društva TIGR nas opozarja tako dr. Branko Marušič, kot tudi dr. Milica Kacin Wohinz, na problem ustvarjanja nove mitologije o TIGR-u. »Miti nam niso potrebni. Tigrovski in partizanski boj sta uglaseni in kontinuirani dejanji« pravi dr. Marušič. Dr. Kacin Wohinčeva je že leta 1991 izrazila bojazen, »da ne bi nastala namesto partizanske nova mitologija o narodnorevolucionarni organizaciji TIGR in tigrovcih.« (Marušič 1997b, 21)

Da bi v tem drugačnem času rešili zmote prejšnjih let in prenehali z miti, dr. Marušič temu ne verjame. To dokazuje leta 1997 izdana knjiga dr. Mire Cencičeve *TIGR – Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za narodni obstoj. Kras in Vipavska dolina*. »Knjiga o tigrovstvu, ki je bilo po ugotovitvah avtorice po vojni zamolčano in se o njem ni smelo ne govoriti ne pisati«, (Marušič 1997a, 16) po mnenju Marušiča ni resnično. Po njegovem mnenju Cencičeva bralcu knjige razlaga razmere med obema vojnama na Primorskem, razmere, ki so spodbudile ustanovitev organizacije TIGR.

Toda bistveni avtorčin namen je bil, da poleg prikazovanja nasilja fašizma in upora tigrovcev, obračuna tudi s komunisti, zlasti z njihovim medvojnim in povojnim ravnanjem. Zato minimizira njihov delež v času med obema vojnama in jih želi pravzaprav izključiti iz protifašističnega boja na Primorskem, čeprav so bili prav oni prve žrtve fašizma. Podobno kot fašizem, je s tigrovci - kot piše v knjigi dr. Cencičeve - ravnal tudi komunizem, ki je skušal tigrovstvo zamolčevati, uničiti tudi s pomočjo zgodovinarjev, zvestih oprod režima. (Marušič 1997a, 16)

Dr. Marušič se sprašuje ali je bil TIGR res v pedesetletnem obdobju zamolčan, kot se v javnosti to danes večkrat omenja, ali pa le zapostavljen in nepriznan kot enakovreden partner partizanskega boja. »So morda tigrovci ogrožali primat, ki so si ga komunisti lastili v primorskem osvobodilnem boju«, se sprašuje Marušič. (Marušič 1997b, 21)

Zakaj niso pozornosti, ki jo je namenila javnost tigrovcem po letu 1970, izkoristili vse do leta 1990. /.../ Dejavnost tigrovcev je prišla na seznam rehabilitacij krivic, ki naj bi se popravile. Zato naj bi se tigrovsko gibanje ustrezno ocenilo v obsežnem sklopu ovrednotenih dejanj posameznikov, skupnosti in ideologij, ki so bile žrtve povojnega nedemokratskega režima. Ob vsem tem prisilnem molku, nepozornosti in

nerazumevanju delovanja primorskih narodnih revolucionarjev, se pojavljajo pretiranosti in zlorabe, ki preteklost jemljejo kot vzvod za politična soočanja sedanjosti. (Marušič 1997b, 21)

Primorsko tigrovstvo se po mnenju Marušiča vključuje v neka revizijska dejanja, ki so pod močnim vplivom dnevne politike. (Marušič 2001)

Da se s TIGR-om danes politično manipulira, priča tudi pisanje dr. Mire Cencič. Po njenem mnenju je že leta 1997 takratni predsednik Milan Kučan odlikoval žrtve prvega in drugega tržaškega procesa z Zlatim častnim znakom svobode Republike Slovenije. Vendar pa ni odlikoval vojaškega vodje TIGR-a Danila Zelena, ki je prvi padel v spopadu z Italijani.

Do trenj je prišlo tudi med zgodovinarji. Cencičeva izzove dr. Branka Marušiča in dr. Igorja Lukšiča, ko pravi, da »se iz ust pomembnih politikov in nekaterih zgodovinarjev pojavljajo podtikanja, da je tigrovstvo mitologija, da ni bilo zamolčano in da je bila tigrovska organizacija teroristična in projugoslovansko usmerjena«. (Cencič 2005, 18-19) Dr. Marušič je že od osamosvojitve Slovenije leta 1991 opozarjal na mitiziranje TIGR-a. To da ni bil zamolčan, je večkrat podkrepil z navajanjem gradiva in knjig, izdanimi pred letom 1991. Da je bil TIGR projugoslovanska in teroristična organizacija, je dr. Cencičeva citirala dr. Lukšiča, ko je komentiral govor Janeza Janše ob dnevu upora leta 2005. (Cencič 2005, 18-19) Kljub, po mnenju dr. Cencičeve, dobremu govoru Janeza Janše, se je ob njegovem govoru razvnel pravi besedni boj med različnimi strankarskimi poli. Igor Lukšič se sprašuje, »ali se z razglašanjem projugoslovanskega gibanja za najbolj domoljubno, celo bolj kot NOV in OF, odpira vprašanje, ali je to tudi program te nove slovenske vlade.« (Babič 2005, 2)

Podobno se je odzval tudi takratni predsednik LDS Anton Rop, ki meni, da je bil govor Janeza Janše nedostojen ob dnevu upora in da je bila ta proslava slab poskus revizije zgodovine in ena izmed najslabših, kar smo jih imeli od osamosvojitve naprej. (Babič 2005, 2) Takega mnenja kot Lukšič in Rop je bila tudi Barbara Žgajner Tavš iz SNS, ki pravi, da je bil govor predsednika vlade sramoten za samostojno in demokratično evropsko državo. Žgajner Tavševa pravi: »Razplamtevanje nestrpnosti in vnovično razdvajanje slovenskega naroda je očitno pravi obraz nove politike /.../ zato se lahko upravičeno bojimo, da bo Janševa vlada namesto na prihodnosti gradila na preteklosti.« (Babič 2005, 2) Predsednik koalicijske SLS Janez Podobnik pa je prepričan, »da je bil govor zelo dobro sestavljen in da je bil državniški.« (Babič 2005, 2) Vodja poslanske skupine DeSUS Franc Žnidaršič meni, »da je bil Janšev govor uravnotežen in blizu resnice.« (Babič 2005, 2)

Ob vsej tej polemiki, ki se je razvnela ob Janševem govoru, lahko le pritrdimo Marušičevi tezi o izrabi delovanja organizacije TIGR za današnja politična obračunavanja. Tu gre predvsem za obračunavanja med levimi in desnimi strankami, ki imajo različen pogled na vlogo NOB v slovenski zgodovini.

V demokratični Sloveniji je bila organizacija TIGR uvrščena med probleme in zgodovinska dejanja, ki naj bi jih minuli totalitarni sistem zamolčeval in ki naj bi jim nova demokratična Slovenija dala v zgodovini tisto mesto, ki si ga po pravici zaslužijo. Kot odgovor dogajanju po dnevu upora leta 2005 pa Marušič pravi, da v demokratični Sloveniji niso bili in niso redki poskusi, da bi bil TIGR vključen v politična obračunavanja sedanjosti. V takih soočanjih se TIGR-u pripisujejo dejanja, ki niso naravnana z zgodovino. (Marušič 2006, 29)

Po vojni je bil odnos do organizacije TIGR nedorečen. Na odnos povojnih voditeljev do organizacije TIGR je pomembno vplivalo tudi njeno sodelovanje z angleško obveščevalno službo. Da bi rešili enkrat za vselej vprašanje TIGR-a, so sklicali sejo CK ZK, 13. junija 1958. Vodstvu organizacije so očitali vohunstvo zaradi sodelovanja z Angleži. Kljub večinoma negativnim ocenam na omenjeni seji, usoda TIGR-a s tem ni bila zapečaten. Po seji leta 1958 je v Sloveniji vladala neka previdnost pri pisanju o TIGR-u. Kljub vsemu pa ne moremo trditi, da se do leta 1991 ni pisalo o delu organizacije TIGR. Izdanih je bilo veliko člankov, knjig in različnih publikacij. Do dokončne rehabilitacije in ovrednotenja TIGR-a pa je prišlo po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, vendar pa žal do prevrednotenja ali pa tudi mitizacije TIGR-a. Lahko bi rekli, da je prišlo v obdobju po uvedbi demokratičnega sistema, do izrabe organizacije TIGR za politične dvoboje med levim in desnim političnim blokom.

6 ZAKLJUČEK

V diplomskem delu me je zanimalo, kakšno je bilo pojmovanje protifašistične organizacije TIGR pred osamosvojitvijo in po osamosvojitvi Slovenije. Torej zanimalo me je, kakšen je bil odnos do TIGR-a v obdobju enostrankarskega sistema in kakšen je odnos do njega danes v demokraciji.

Po priključitvi Primorske Italiji je ostala polmilijonska skupnost Slovanov brez pravic. Fašistična oblast se je že od vsega začetka z nasiljem znašala nad novo manjšino v državi. Ob represijah nad prebivalstvom je bilo jasno, da le-to ne bo le nemo opazovalo in se pustilo z nasiljem pokoriti in asimilirati. Levji delež k uporju je prispevala tudi organizacija TIGR, ustanovljena leta 1927 na Nanosu.

TIGR je vzniknil kot odgovor na raznarodovalno politiko enostrankarskega totalitarnega fašističnega sistema. V teh okoliščinah njegovi ustanovitelji niso imeli možnosti enakovrednega boja v politični areni in so se zato združili v podtalni organizaciji, da bi s tem opozorili na neznosne razmere primorskih Slovencev. Organizacija se je borila proti raznarodovanju s tihotapljenjem slovenske literature iz Jugoslavije, sabotažnimi akcijami, načeloma je bila proti civilnim žrtvam. Poudariti je treba, da ni bilo vse primorsko ljudstvo v organizaciji TIGR. Lahko pa rečemo, da bi osebo, ob tem, ko je prikrivala knjigo v slovenskem jeziku imenovali za sodelavko TIGR-a, pa čeprav s TIGR-om v organizacijskem smislu ni imela nič. Le to, da se ohrani slovenska beseda. Z gotovostjo pa lahko trdim, da je organizacija TIGR uživala široko podporo med primorskim ljudstvom.

Vodilni člani TIGR-a pa podpore niso uživali zgolj med domačim prebivalstvom, temveč tudi v tujini. Zato so se povezali z italijanskimi antifašisti in KPI, s katero so podpisali sporazum. Konec tridesetih let dvajsetega stoletja, ko je bila vojna takorekoč že pred vrati, so člani TIGR-a sodelovali tudi z angleškimi oblastmi, da bi se pripravili na oboroženo vstajo proti Italiji. Ravno to sodelovanje z Angleži je pomembno vplivalo na odnos povojnih voditeljev do organizacije TIGR. Očitali so jim terorizem, vohunstvo za angleško obveščevalno službo in povezovanje v razne imperialistične mreže. Označevanje, da so bili sodelavci tajne službe neke imperialistične države, je prav gotovo predimenzionirano. Ne gre pa pozabiti, da je večina članov TIGR-a vstopila v Soško legijo, ki je do takrat predstavljala prvi tako masovni, čeprav le kratkotrajni, upor proti okupatorju. Pozneje so skoraj vsi tigrovci sodelovali v narodnoosvobodilnem boju. Po mojem mnenju je resnica o delovanju organizacije TIGR ogrožala primat, ki so si ga komunisti lastili v odporu primorskega ljudstva proti fašizmu.

Poudariti je treba, da se je ozračje glede odnosa do TIGR-a po letu 1970 sprostito, o čemer pričajo takrat izdane knjige, javne debate in razstave o TIGR-u. Javno mnenje je bilo v sedemdesetih letih precej naklonjeno rehabilitaciji TIGR-a. Še posebej pa v osemdesetih, ko je dr. Aleš Bebler, eden vodilnih jugoslovanskih politikov, zelo naklonjeno pisal o TIGR-u. Žal pa te pozornosti zgodovinarji niso dovolj izkoristili vse do leta 1991. Res je, da je bil tigrovski čas in boj po osvoboditvi zapostavljen in potisnjen na stranski tir. Mogoče tudi zato, da ne bi bil konkurenca tistim, ki so želeli biti od Dolomitske izjave prvi in edini v boju proti okupatorju. To pa je težko reči, saj so boj na Mali gori 13. maja 1941, ki velja za prvi spopad z okupatorjem na naših tleh, bili prav trije tigrovci, Zelen, Majnik in Kravanja. V tem boju je Zelen izgubil življenje, Majnik in Kravanja pa sta padla v partizanih. Kravanja je bil pozneje proglašen za narodnega heroja. Tigrovski in partizanski boj sta bili torej dve uglašeni in kontinuirani dejanji.

Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 je bil čas, ko naj bi se ovrednotilo delo organizacije TIGR in popravilo zmote prejšnjih let. Po letu 1991 je bilo večkrat slišati, da je bil TIGR do tedaj zamolčan, kar bi pomenilo: »namenoma ne povedati česa«.

V svoji diplomski nalogi sem želel poiskati gradivo o TIGR-u, izdano pred letom 1991, da bi ugotovil ali se o TIGR-u res ni namenoma nič govorilo vse do leta 1991. Pregledal sem časopis borcev NOB, *TV15* od leta 1963 do 1975, ter še veliko ostalih publikacij. Našel sem veliko člankov, razprav in govorov vidnih družbenopolitičnih oseb. O TIGR-u, njegovih članih in akcijah so pisali tako posredno kot neposredno še v času pred tranzicijo, torej pred osamosvojitvijo Slovenije leta 1991. Naj omenim le spomine Zorka Jelinčiča na anifašistično delovanje iz leta 1947 v koledarju tržaške Gregorčičeve založbe, Čermeljev opis primorskih Slovencev pod fašizmom z naslovom *Istra in slovensko Primorje med obema vojnama* v zborniku *Slovensko Primorje in Istra*, izdanem leta 1953, Rejčev opis TIGR-a v Borcu leta 1957, v *Goriških srečanjih* se je leta 1967 razvnela prava polemika o poimenovanju ulice po Zorku Jelinčiču, Ferenčevo znanstveno monografijo *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* izdane leta 1977 in nenazadnje večletno pisanje Srečka Šorlija o TIGR-u, njegovih članih in akcijah v časopisu ZZB NOB *TV15*.

Kljub navedenemu se je v letih po osamosvojitvi Slovenije večkrat slišalo, da je bil TIGR zamolčan. Iz pisanja o zamolčanosti TIGR-a, vseh polemikah, ki so se dogajale ob dnevu upora leta 2005, lahko sklepam, da je cel sklop dejavnosti, ki so pod močnim vplivom dnevne politike.

Iz obsega različnih publikacij na temo TIGR, objavljenih v obdobju 1945-1991 ne moremo reči, da je bila organizacija TIGR zamolčana. Je pa res, da so bili njeni voditelji do neke mere marginalizirani.

Zato hipotezo, postavljeno v moji diplomski nalogi:

Organizacija TIGR je bila do osamosvojitve Slovenije zamolčana, **zavračam**.

7 LITERATURA

1. Babič, Mateja. 2005. Janez Janša zbudil srd. *Delo*, (24. april).
2. Bajc, Gorazd. 2002. *Iz nevidnaga na plan: slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
3. Bebler, Aleš. 1981. *Čez drn in strn*. Ljubljana: Založba Lipa.
4. Bevk, France in Mira Cencič. 2005. *Črni bratje povest in resnična zgodba*. Škofije: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij TIGR Primorske.
5. Brgoč, Vera. 2007. *Žejska tigrovska trojak in njen čas*. Škofije: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij TIGR Primorske.
6. Cencič, Mira. 1997. *TIGR – Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za narodni obstoj. Kras in Vipavska dolina*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
7. --- 2005. V slovenskih medijih obletnica bazoviških žrtev neodmevna. *Primorski rodoljub* 8 (14): 18-19.
8. Čermelj, Lavo. 1953. Istra in slovensko Primorje med obema vojnoma. V *Slovensko Primorje in Istra*, ur. Jurij Hrženjak, 127-159. Beograd: Založba RAD.
9. Fatur, Silvo. 2002. Zakaj molk o organizaciji TIGR in Tigrovcih? *Primorski rodoljub* 5 (7): 15-23.
10. --- 2007. *Zgodba o Tigru*. Koper: Društvo TIGR Primorske.
11. Ferenc, Tone. 1977. *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940*. Ljubljana: Založba Borec.
12. Jelinčič, Zorko. 1994. *Pod svinčnim nebom - Spomini Tigrovskega voditelja*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
13. Kacin Wohinz, Milica. 1990. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925-1935*. Koper: Založba Lipa.
14. Kacin Wohinz, Milica in Jože Pirjevec. 2000. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*. Ljubljana: Nova revija.
15. Kacin Wohinz, Milica in Marta Verginella. 2008. *Primorski upor fašizmu 1920-1941*. Ljubljana: Društvo slovenska matica.
16. Kocijančič, Karlo. 1999a. Spomin na nastajanje društva TIGR. *Primorski rodoljub* 1 (2): 18.
17. --- 1999b. Spomenica o narodnorevolucionarni organizaciji TIGR. *Primorski rodoljub* 1 (1): 2.

18. Logar, Srečko. 1967a. Spomin na Draga Bajca. *Goriška srečanja* 2 (7): 41-43.
19. ---1967b. Narodnoosvobodilni boj na Primorskem se je začel že leta 1918. *Kaplje* 2 (7-8): 65-69.
20. Marušič, Branko. 1964. Saggio di bibliografia slovena sul Goriziano. *Studi Goriziani* (35): 61 -76.
21. --- 1968. Iz ilegalnih protifašističnih listov 1918-1941. *Zaliv* 3 (14-15): 63-67.
22. --- 1987 *Z zlatimi črkami, Življenske usode in dela velikih primorskih mož*. Trst: Založništvo tržaškega tiska d.d. Trst.
23. --- 1994. TIGR. *Oko*, (15. september).
24. --- 1997a. Mitologija. *Oko*, (24. december).
25. --- 1997b. Nova mitologija o TIGR-u. *Primorske novice*, (19. december).
26. --- 2001. Revizionizem. *Oko*, (20. december).
27. --- 2004. Čezsoča 10. 10. 2004, Odkritje spomenika Ferdu Kravanji - Petru Skalarju. *Primorski rodoljub* 7 (12): 45-47.
28. --- 2006. TIGR narodnorevolucionarna organizacija Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. *Primorski rodoljub* 8 (15): 29.
29. --- 2009. Pogovor z avtorjem. Nova Gorica, 12. marec.
30. Pervanje, Edvin. 1974. Resnica o peklenskem stroju, poslanem leta 1931 s Tolminskega v Genovo. *TV15*, (26. september).
31. Pirjevec, Jože. 2007. »Trst je naš!« : boj Slovencev za morje (1848-1954). Ljubljana: Nova revija.
32. *Primorski dnevnik*. 1973. V prenovljenem Kromberškem gradu razstavljene bogate muzejske zbirke, (3. januar).
33. *Primorski rodoljub*. 1999. Spomenica o proglatitvi 13. maja za dan rodoljubja, 1 (1): 5.
34. --- 2001. Gradivo za sejo Izvršnega Komiteja CK ZKS, 4 (6): 46-48.
35. Rejec, Albert. 1957. TIGR. *Borec* 9 (11): 463-464.
36. --- 1995. *Pričevanja o Tigru*. Ljubljana: Slovenska matica.
37. Rejec, Tatjana. 2006. *Partija in tigrovci: medvojna in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev*. Ljubljana: Slovenska matica.
38. Rutar, Borut. 1996. *TIGR: Proti duhovnemu genocidu fašizma nad Primorci-Tolminsko 1918-41*. Ljubljana: založba Tangram.
39. --- 2000. Vloga Zorka Jelinčiča v prizadevanjih za priznanja protifašistične organizacije TIGR leta 1958. *Primorski rodoljub* 2 (3): 14-16.

40. --- 2004. *Iz primorske epopeje: Mirko Brovč in narodna vstaja organizacije TIGR v letih 1938-1941*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.
41. --- 2008. *Mala gora: Tigrovci v prvem spopadu z okupatorjem 13. maja 1941*. Koper: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij TIGR Primorske.
42. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1991. Ljubljana: DZS.
43. *Slovenski Jadran*. 1958. Petindvajset let novinar-amater, 7 (1): 11.
44. Smolinsky, Mile. 1964. Ob 40-letnici spopada zasavskih rudarjev z Orjuno. *TV15*, (19. maj).
45. Sterle, Franci. 1972. Spomini tigrovca Hvale. *TV15*, (13. julij).
46. Šorli, Srečko. 1964. Orožje za »TIGR«. *TV15*, (15. september).
47. --- 1971. Danilo Zelen-borec za Primorsko. *TV15*, (20. maj).
48. --- 1972. Šifrirana poročila organizacije TIGR. *TV15*, (24. avgust).
49. --- 1973. Po strmih stezah »tigrskih kurirjev«. *TV15*, (22. februar).
50. --- 1974. Protifašistično delovanje na Primorskem. *TV15*, (31. oktober).
51. --- 1975a. Pogled v knjigo tiralic. *TV15*, (13. februar).
52. --- 1975b. Nikolaj Loncner-12 let je prenašal slovensko čtivo če mejo. *TV15*, (18. december).
53. Šušteršič, France. 1966. Črtomir Šinkovec: Uporni svet pod Snežnikom. *TV15*, (4. oktober).
54. Torkar, Blaž. 2005. *Rekrutacija in urjenje slovenskih pripadnikov misij britanske uprave za posebne operacije (1941-1945)*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
55. *TV15*. 1964. Poznavanje zgodovine, (8. september).
56. --- 1965. Zorko Jelinčič, (20. julij).
57. --- 1967. TIGR zasluži več pozornosti, (11. julij).
58. --- 1968. Spomenik Pinku Tomažiču, (4. junij).
59. --- 1970. Revolucionarna preteklost Ruta in Granta v Baški grapi, (27. maj).
60. Vižintin, Svito. 1999. Domovinska vzgoja mladih. *Primorski rodoljub* 1 (2): 19.
61. Vodušek Starič, Jerca. 2002. *Slovenski špijoni in SOE: 1938/1942*. Ljubljana: samozaložba.
62. Vuga, Saša. 2000. Odkritje doprsnega kipa v Novi Gorici. *Primorski rodoljub* 2 (3): 12.
63. Zidar, Alojz. 1968a. »TIGR« in NOB. *TV15*, (20. avgust).
64. --- 1968b. »TIGR« in NOB. *TV15*, (27. avgust).
65. --- 1972. Čas je že, da TIGR dobi pravo mesto v naši zgodovini. *TV15*, (13. april).

66. --- 1987. *Doživetja tigrovca partizana*. Koper: Založba Lipa.

67. Zupanc, Ciril. 1971. Črni Bratje. *TV15*, (25. februar).